

ΑΝΔΡΕΟΥ Σ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΕΞ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ὁ λαὸς ὁ μὴ μελετῶν καὶ γινώσκων
τὴν Ἱστορίαν τῆς Πατρίδος του δὲν δύ-
νεται νὰ κρίνῃ ἀσφαλῶς καὶ ὀρθῶς πε-
ρὶ τῶν Ἐθνικῶν πραγμάτων.

ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ
ΕΚ ΤΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩΝ Α. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ
1929

ΑΝΔΡΕΟΥ Σ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΕΞ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

αφ. ειλμ. 166957

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ο λαός ό μη μελετών και γινώσκων
τήν Ιστορίαν τής Πατρίδος του δέν δύ-
ναται νά κρίνη άσφαλώς και όρθώς πε-
ρι τών Έθνικων πραγμάτων.

Georges Liopis

Georges Liopis

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΤΡΩΝ

ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ
ΕΚ ΤΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩΝ Α. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗ
1929

ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ
ΕΙΣ ΤΟΥΣ
ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΟΤΗΤΟΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ
ΑΓΩΝΙΣΘΕΝΤΑΣ ΚΑΙ ΑΓΩΝΙΖΟΜΕΝΟΥΣ

Α. Δ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀποφασίσας τὴν συγγραφὴν τῆς παρούσης Ἱστορίας τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος μου Ἰδὲν ἀπέβλεψα εἰς οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ εἰς τὸ νὰ μεταδώσω εἰς τοὺς συμπολίτας μου πᾶν ὃ, εἰ ἐπὶ σειρὰν πολλῶν ἐτῶν διὰ συνεχῶν καὶ ἐπιμόνων προσπαθειῶν συνέλεξα σχετικὸν μὲ τὸ Αἰτωλικὸν καὶ νὰ προσφέρω ἐλάχιστον φόρον θαυμασμοῦ, εὐγνωμοσύνης καὶ τιμῆς εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀφανῶν ἀλλ' ἡρωϊκῶν ἐκείνων συμπολιτῶν μου, οἵτινες διὰ σκληρῶν ἀγώνων καὶ ὑπερανθρώπων θυσιῶν συνειργάσθησαν εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας καὶ διὰ τῆς ἀπαραμίλλου αὐταπαρνήσεως καὶ ἐθελοθυσίας των, ἔχοντες μόνον βοήθον τὴν πίστιν των πρὸς τὸν Θεὸν τῶν πατέρων μας, ἐθυσίασαντὰ πάντα εἰς τὸν Βωμὸν τῆς Ἐλευθερίαςτης καὶ συνέγραψαν διὰ τοῦ αἵματός των τὴν μεγαλειώδη ἐκείνην Ἐθνικὴν Ἐποποιίαν τοῦ 1821 ἢ ὅποια συνεκίνησε τοὺς Λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ ἠνάγκασε τὰς Κυβερνήσεις αὐτῆς νὰ ἀναγνωρίσουν ἐπὶ τέλους ὅτι Λαός, ὅστις μάχεται ἀπεγνωσμένως ἐπὶ τόσα ἔτη κατὰ τῶν ἠνωμένων Στρατιῶν τῆς κραταιᾶς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ὑπερτάτου ἀνθρωπίνου ἀγαθοῦ τῆς Ἐλευθερίας δὲν δύναται πλέον νὰ ἐπανέλθῃ ὑπὸ ζυγὸν καὶ νὰ ζῆσῃ ὑπὸ δουλείαν.

Θεωρῶ καθήκον νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην

μου πρὸς τοὺς ἀειμνήστους συμπολίτας μου Φώτιον Καραπᾶνον καὶ Γεώργιον Τσερέπην οἱ ὅποιοι οὐκ ὀλίγας παρέσχον μοι ἔκτοτε πληροφορίας καὶ πρὸς τὸν ἀείμνηστον ἐκ μάμμης θεῖον μου Ἀναστάσιον Κτιστόπουλον, ὅστις μοὶ μετέδωσε πολυτίμους πληροφορίες περὶ τῶν μαχῶν τοῦ Ντολμαῖ, ὡς πυροβολητῆς τοῦ ἐκεῖ πυροβολείου, καθὼς καὶ διὰ τὴν βόμβαν τῶν Ταξιαρχῶν καὶ τῶν συμβάντων κατὰ τὰς τρεῖς πολιορκίας τοῦ Αἰτωλικοῦ.

Ζητῶ συγγνώμην, ἐὰν ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν ἡρώων ἐκείνων παρέλειψα τινάς, βεβαιῶν ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἐξ ἐλλείψεως πληροφοριῶν, ἅς, ὡς ἐκ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου, δὲν ἠδυνήθην νὰ συλλέξω.

Πάτραι Ἰούλιος 1928

Ὁ Συγγραφεὺς
Α. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Ιον ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Τὸ Αἰτωλικὸν κεῖται ἐπὶ νησίδος χθαμαλῆς καὶ ἄλιτενοῦς, κειμένης εἰς τὸ στενότερον μέρος τῆς λιμνοθαλάσσης Αἰτωλικοῦ, καλουμένης Οὐρίας ἢ κατ' ἄλλους Μελίτης καὶ ἐχούσης μῆκος ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον 700 περίπου μέτρων καὶ πλάτος ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς δηλαδὴ ἀπὸ Γεφύρας εἰς Γέφυραν 400 περίπου μέτρων, περὶ τὰς 5,000 κατοίκων καὶ ρυμοτομίαν σχεδὸν πλήρη.

Ἡ πόλις ὑδρεύετο ἐκ τῆς 20 λεπτὰ τῆς ὥρας παρὰ τὰς ὑπορείας τοῦ Ἀρακύνθου (Ζυγοῦ) κειμένης Πηγῆς κεφαλοβρύσου, ἣς τὸ ὕδωρ μετεφέρετο διὰ βαρελιῶν. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1908 ὑδρεύεται δι' ὕδραγωγείου, κατασκευασθέντος ἐπὶ τῆς Δημαρχίας Ἀθῶν. Μπάφα.

Ἡ νησίς, ἐφ' ἣς ἡ πόλις, περιβαλλομένη πανταχόθεν ὑπὸ τῆς θαλάσσης πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ Ζυγοῦ καὶ ἱκανὰ ἔτη μετ' αὐτὴν συνκοινωνεῖ μετὰ τῆς ἐξ Ἀνατολῶν καὶ Δυσμῶν ξηρᾶς διὰ πορθμείων μέχρι τοῦ ἔτους 1847 ὅτε οἱ κάτοικοι εἰσέφερον εἰς τὸν Δῆμον τὰ λειβαδιάτικα τῶν ἀγρῶν καὶ ἐλαιοστασιῶν των καὶ δι' αὐτῶν καὶ ἐσόδων τοῦ Δήμου Αἰτωλικοῦ, κατεσκευάσθησαν ἑκατέρωθεν δύο πολύτοξοι λίθινοι Γέφυραι 4 μέτρων πλάτους καὶ 300 περίπου μέτρων μήκους ἑκάστη.

Τὸ ἔργον ἀνώτερον τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων τοῦ Δήμου καὶ τῶν κατοίκων δὲν θὰ ἐπερατοῦτο, εἰὰν ὁ τότε πληρεξούσιος Βουλευτὴς Κωνσταντάκης Κουρκουμέλης δὲν ἐξησφάλιζε καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ Δημοσίου διὰ τοῦ πανισχύρου τότε στενοῦ συγγενοῦς του Γαρδικιώτη Γρίβα, ὅστις, βοηθούμενος καὶ ὑπὸ

τοῦ συμπολίτου μας τότε Ἐπισημοῦ τῶν Οἰκονομικῶν ἀειμνή-
στοῦ Γάτση Μαγγίνα, ἀπέσπασε παρὰ τοῦ Δημοσίου Ταμείου
τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς συντέλεσιν τοῦ ἔργου δαπάνην.

Αἱ Γέφυραι αὐταὶ διεπλατύνθησαν εἰς ὀκτὼ μέτρων πλάτους
ἐπὶ τῆς κατὰ τὰ ἔτη 1882—1885 πρωθυπουργίας τοῦ ἀειμνή-
στου Χαριλάου Τρικοῦπη, ὅτε κατεσκευάσθη καὶ ἡ κατὰ τὸ Ἄ-
νατολικομεσημβρινοδυτικὸν μέρος τῆς νησίδος ἀπὸ Γεφύρας εἰς
Γέφυραν παραλιακὴ ὁδός, δι' ἧς ἠϋξήθη εἰς τὸ σημερινὸν ση-
μεῖον τὸ ἔμβαδόν τῆς πόλεως.

Πρὸ τῆς κατασκευῆς τῆς περιμετρικῆς ταύτης ὁδοῦ τὸ με-
σημβρινοδυτικὸν μέρος τῆς νησίδος διημιλακοῦτο ὑπὸ κολπίσκων,
εἰς οὓς ἔλλιμενίζοντο τὰ πλοῖα ἤτοι εἰς τὸ Δυτικὸν μέρος ἑνὸς
φθάνοντος μέχρι τῆς οἰκίας Σκάκα καὶ ἑτέρου εἰς τὸ ἔλαιοτρι-
βεῖον Σπυροπούλου καὶ ἀποθήκας Κουρκουμέλη, εἰς δὲ τὸ Με-
σημβρινὸν ὑπὸ δύο κολπίσκων μεγαλειτέρων, ἑνὸς εἰσχωροῦντος
μεταξὺ ἀποθηκῶν Κουρκουμέλη καὶ οἰκιῶν Λουκοπούλου καὶ
Μωραῖτη μέχρι τῶν νῦν οἰκιῶν Μικέλη Πανᾶ καὶ Ι. Τσοβᾶρα,
εἰς ὃν ἐγένετο καὶ ἡ φόρτωσις καὶ ἡ ἐκφόρτωσις τῶν ἐμπορευ-
μάτων καὶ ἑτέρου μεταξὺ οἰκιῶν Μπούτη, Τσάτσου καὶ ἔλαιοτρι-
βεῖου Μπέλλια εἰσχωροῦντος μέχρι τῶν οἰκιῶν Σπυρ. Μαυρίκη
καὶ Σπυρ. Σακκέτου.

Αἱ οἰκίαι Μπέλλια, Ροδοπούλου, Κατσᾶ καὶ ἀποθήκαι Κουρ-
κουμέλη ὀπισθεν τῶν ὁποίων ὑπῆρχε τὸ πυροβολεῖον, ὅπου
ἐπληρώθη ὁ Ἄστυγξ, ἔκειντο ἐπὶ μικρῶν νησίδων, αἵτινες συνε-
κοινωνοῦν μὲ τὴν πόλιν διὰ λιθοστρώτων ὁδῶν (καλτεριμίων)
πλάτους ἑνὸς καὶ ἡμίσεως περίπου μέτρων.

2ον ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ

Τὸ Αἰτωλικὸν φέρει τρεῖς ὀνομασίας. Αἰ τ ω λ ι κ ὄ ν,
Ἄ ν τ λ ι κ ὄ ν καὶ Ἄ ν α τ ο λ ι κ ὄ ν.

Ἡ πρώτη ὀνομασία Αἰ τ ω λ ι κ ὄ ν θεωρεῖται νεωτάτη
ὡς δοθεῖσα ὑπὸ τῶν λογίων τῆς πόλεως μετὰ τὴν Ἐθνικὴν Ἄ-
ποκατάστασιν, ὅτε ἐνθουσιασμὸς κατέλαβε τοὺς πάντας νὰ ἐξελ-
ληθισθῶσιν ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν καὶ νὰ ἀντικαταστήσωσιν
τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων διὰ γνωστῶν αὐτοῖς ἀρχαίων τοιούτων.

Ἐπῆρχεν ἡ γνώμη ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη ἔλκει τὴν καταγωγὴν τῆς ἐκ τοῦ εἰσβαλόντος εἰς τὴν χώραν τὸ 234 Π. Χ. καὶ ἐκπορθήσαντος αὐτὴν Βασιλέως τῶν Μακεδόνων Δημητρίου τοῦ ἐπικληθέντος Αἰτωλικοῦ, διότι ἡ παράδοσις φέρει, ὅτι ἡ μετατόπισις τῶν κατοίκων ἐκ τῆς Ἐξω Χώρας εἰς τὴν νῦν νησίδα ἐγένετο μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου ἐκπόρθησιν τῆς παλαιᾶς Πλευρώνας, ἣν κατέσκαψεν καὶ ἀντ' αὐτῆς ἀνήγειρε τὴν Νέαν Πλευρῶνα, τὸ σήμερον σωζόμενον γνωστὸν Κίστρον τῆς Κυρᾶ —Ρήνης θυγατρὸς τοῦ Αὐτοκράτορος Παλαιολόγου.

Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε πιστευτόν, διότι ἐὰν εἶνε ἀληθὴς ἡ παράδοσις ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς νησίδος προέρχονται ἐκ τῶν φερόντων τὴν αἰχμαλωσίαν κατοίκων τῆς ἀνασκαφείσης Παλαιᾶς Πλευρώνας καὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς μὴ ἀποφυγούσης τὴν καταστροφὴν γειτονικῆς αὐτῇ παλαιᾶς πόλεως Πυλῆνης, ἡ ὁποία πιθανὸν νὰ ἦτο ἡ λεγομένη σήμερον Ἐξω Χώρα, οἱ κάτοικοι οὗτοι οὐδένα λόγον εἶχον νὰ εὐγνωμονῶσι πρὸς τὸν Δημήτριον καὶ νὰ δώσωσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν, ἐνῶ τοῦναντίον εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ ἐχθρεύονται αὐτόν, δι' ἧς καταστροφᾶς ὑπέστησαν.

Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὴν ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου (B—638 καὶ ἐπομ.) πρώτην καὶ παλαιωτάτην μνείαν Αἰτωλικῶν πόλεων, αἵτινες ἐξεστράτευσαν κατὰ τῆς Τροίας καὶ τὰς ἐρεῦνας τῶν Ἀρχαιολόγων, ἡ γνώμη ὅτι πιθανὸν ἡ Ἐξω Χώρα θὰ εἶνε ἡ Ἀρχαία Πυλῆνη δὲν εἶνε ἀπορριπτέα, ἀλλὰ λίαν πιθανὴ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους.

Κατὰ τὸ ἄνω χωρίον τῆς Ἰλιάδος ὅπερ ἔχει οὕτω :

- » Αἰτωλῶν δ' ἠγεῖτο Θόας Ἄνδραίμονος υἱός, «
- » οἱ Πλευρῶνα νέμοντο καὶ Ὀλενον ἡ δὲ Πυλῆνην «
- » Χαλκίδα τ' Ἀγχιάλον, Καλυδῶνα τε πετρῆεσαν «

Εἰς τὴν κατὰ τῆς Τρωάδος ἐκστρατείαν ἔλαβον μέρος αἱ ἄνω πέντε πόλεις τῆς Αἰολίδος, ὡς ἀποκαλεῖ ὁ Θουκυδίδης τὴν χώραν τὴν ἀπὸ τῆς Κλεισούρας μέχρι Βαρασόβης (Ἀρχαίας Χαλκίδος) πρὸς Νότον δηλ. τοῦ ὄρους Ζυγοῦ μέχρι τοῦ Πατραϊκοῦ Κόλπου.

Μέχρι σήμερον διὰ τῶν ἐρευνῶν τῶν Ἀρχαιολόγων καὶ τῶν ἀνασκαφῶν ἐβεβαιώθη ἡ θέσις τῆς Καλυδῶνος καὶ τῆς Χαλκί-

δος και εικάζεται ή θέσις τής παλαιάς Πλευρώνος παρά την νῦν νέναν Πλευρώνα, παραμένουν ὅμως ἄγνωστοι αἱ θέσεις τῶν πόλεων Ὡλένου και Πυλήνης.

*Η Πυλήνη αὐτή εικάζεται ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων δι' ἔκειτο πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς Κλεισοῦρας.

Λαμβανομένου ὄθεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπὸ τῆς Κλεισοῦρας και ἐντεῦθεν οὐδαμοῦ ὑπάρχον ἐρείπια παλαιᾶς πόλεως, ἀλλὰ μόνον ἐν Ἐξω Χώρῳ τοῦ Αἰτωλικοῦ σώζονται εἰσέτι τοιαῦτα, ἐνθα εὐρέθησαν πρὸ ἐτῶν ἀρχαῖα και Ρωμαϊκὰ νομίσματα, ἔπεται ὅτι δὲν εἶνε παράτολμον νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ή Ἐξω Χώρα ἦτο ή ἀρχαία Πυλήνη και διότι οὐδαμοῦ τῆς περιοχῆς ταύτης ὑπάρχει προσφορωτέρη και καταλληλοτέρα θέσις πρὸς ἰδρυσιν πόλεως παρά ἐν Ἐξω Χώρῳ, ἣτις και πλησίον τῆς πηγῆς Κεφαλοβρύσου ἀρ' ἐνὸς και πλησίον τῆς θαλάσσης ἀρ' ἐτέρου κείται.

*Ἴσως μία ἀνασκαφὴ τῆς Ἐξω Χώρας βεβαιώσῃ πολλὰ πραγματο, διότι και σήμερον ἀκόμη μεθ' ὄλην τὴν ἐκ τῶν συνεχῶν ἀπὸ ἐτῶν καλλιιεργειῶν ἐπελθοῦσαν ἰσοπέδωσιν σχεδὸν τοῦ ἐδάφους εὐρέθη εἰς ἀρκετὸν βάθος πλάξ μεγάλη ή ὁποία σκεπάζει ἴσως τάφον, οὕτινος τὸ ἀνοιγμα δὲν ἐπέτρεψεν, ὡς μοι εἶπε, ὁ ἐνοικιαστῆς τῶν ἐν Ἐξω Χώρῳ Κοινοτικῶν γαιῶν κ. Α. Σαρλῆς

*Η Ὡλένος πιθανὸν νὰ ἔκειτο εἰς τὰ παρά τὴν δυτικὴν ὑπώρειαν τῆς Ἀγίας Ἀγάθης (Ἐψηλῆς Παναγίας) σωζόμενα ἐρείπια.

*Η δευτέρα ὀνομασία Ἀ ν τ ε λ ι κ ὸ ν ἢ Ἀ ν τ λ ι κ ὸ ν προέρχεται κατὰ τινος, ἐν οἷς και ὁ κατὰ τὴν 17ην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ναυπιάκτου Μελέτιος, ἐκ τοῦ Ἀντλῶ — Ἀντλικόν, ἦτοι τόπος, ἐξ οὗ, σκάπτων τις, ἀντλεῖ εὐκόλως ὕδωρ, ὁ εἰρημένος δὲ Ἀρχιεπίσκοπος ὑπέθετεν ὅτι ὠνομάσθη οὕτως «διότι σκάψντες οἱ ἄνθρωποι ἦντλον αἷμα». Ἀσφαλῶς ὁ ἀγαθὸς Ἱεράρχης ἐξέλαβεν ὡς αἷμα τὸ ὑπερῦθρον ὕδωρ τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται εἰς ἀνοιγομένην τάφρον παρά τὰ ἄλμυρὰ τενάγη τοῦ Αἰτωλικοῦ και Μεσολογγίου και τοῦ ὁποῖου ή ὑπερῦθρῆς προέρχεται ἐξ εἰδους τινος ζωϋφίων και ἐκ τοῦ ὑπεοῦθρου χυμοῦ τοῦ χόρτου ἀρμύρας.

Και κατὰ τὸν ἀείμνηστον συμπολίτην μας και διακεκριμένον καθηγητὴν Γεώρ. Τσερέπην ή ὀνομασία Ἀντλικὸν φαίνεται ὡς

ἡ ἀρχαιότερα, ὅτι σώζεται ἀκόμη εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἡ ἐτυμολογία ὅμως αὐτῆς εἶνε ἄγνωστος, πιθανὸν νὰ προέρχηται αὕτη ἐκ τῆς λέξεως Ἀντιηλιακὸν καὶ κατὰ συγκοπὴν Ἀντικλόν, ἀλλ' ἀρμόζει αὕτη διὰ τὴν Ἔξω Χώραν, ἔνθα ἔκειτο ἄλλοτε ἡ πόλις καὶ τῆς ὁποίας τὸ ἔδαφος ἦτο καὶ εἶναι ἀκόμη ἀρκετὰ ὑψηλὸν καὶ ξηρόν ;

Ἡ τρίτη ὀνομασία Ἀνατολικὸν ἢ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως δημόσια ἔγγραφα φαίνεται ὅτι, παρὰ τὰς ὑπαρχούσας ἀντιρρήσεις, δέον γὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ πιθανωτέρα διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους.

1ον) Διότι ταύτην ἀναφέρει ὁ πρὸ 800 ἐτῶν ἦτοι τὸ 1153 Μ. Χ. περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπισκεφθεὶς τὸ Αἰτωλικὸν Ἰσπανοεβραῖος περιηγητὴς Βενιαμὴν ὁ ἐκ Γουδέλης ἀδιάφορον διὰ ποίαν γράφει οὗτος πόλιν δηλαδὴ περὶ τῆς Ἔξω Χώρας ἢ τῆς νῦν πόλεως.

2) Διότι ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Αἰτωλὸς Ἀναστάσιος Γόρδιος, χρονολογῶν τοῦ 18ου αἰῶνος ἐν τῷ βίῳ τοῦ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἀκμάσαντος καὶ ἐκ Μέγα—Δένδρου τοῦ Δήμου Θέρμου καταγομένου Εὐγενείου τοῦ Αἰτωλοῦ, ἐπαγόμενος ὅτι ἡ πόλις ὀνομάζεται «Ἀνατολικὸν ὡς ἐν τῇ ἄνω Αἰτωλίᾳ, εἰ οὕτως ἐτυμολογηθεῖ συναπτόμενον».

3) Διότι ταύτην ἀναφέρουν πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ ἐπὶ Ἀλῆ—Πασσᾶ πρόξενος τῆς Γαλλίας εἰς Ἰωάννινα Πουκεβίλ, ὅστις λέγει ὅτι ὀνομάζεται οὕτω «διότι ἦτο ἡ Ἀνατολικωτέρα τῶν Ἐχινάδων Νήσων» καὶ

4) διότι ταύτην ἀναφέρουν τὰ πρὸ καὶ κατὰ τὴν Ἐπαναστασιν ἔγγραφα.

Τὴν γνώμην τοῦ Πουκεβίλ θεωροῦμεν ὡς πιθανωτέραν διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους.

Εἶνε γνωστὸν ἐκ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου καὶ τῆς ἱστορίας, ὅτι αἱ Ἐχινάδες Νῆσοι ἀπετέλουν μετὰ τοῦ Δολιχίου (σημερινοῦ (Διῶνι) Κράτος, οἱ κάτοικοι τοῦ ὁποίου καὶ ἐξεστράτευσαν κατὰ τῆς Τρῳάδος ὑπὸ τὸν «Ἀτάλαντον Ἀρηῖ» (ὁμοίον δηλαδὴ μὲ τὸν θεὸν Ἀρην) ἡγεμόνα τῶν Ἐχινάδων καὶ Δολιχίου Μέγην».

Ἐκ τῶν Ἐχινάδων τούτων νήσων σώζονται σήμερον μόνον

ἡ Ὀξεία καὶ τὸ Αἰτωλικόν, διότι πᾶσαι αἱ ἄλλαι Χονοβίνα, Κοτσιλάρης, Ταξιάρχης, Κατοχή, Μαγουλα, Ἐπισκοπή, Πέτρι-
 νο, Μπέτση καὶ Κατωῦς ἐπεχώσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀχελώου (Θου
 κιδ. (Δ—102) καὶ ἀποτελοῦν ἤδη ξηρὰν καὶ διὰ τοῦτο παρ'
 οὐδενὸς ἀρχαίου συγγραφέως μνημονεύεται ὁ Κόλπος τοῦ Αἰτω-
 λικοῦ, διότι ὅτε ἐσώζοντο ἀκόμη αἱ Ἐχινάδες, οὗτος ἦτο ἀπλῆ
 ἀκτὴ καὶ συνέχεια τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ἢ κόλπου τῶν
 Πατρῶν (Στραβ. 450. 335), διὰ τῶν προσχώσεων ὁμοῦ τοῦ Ἀ-
 χελώου, ἐκβάλλοντος ἄλλοτε διὰ τριῶν στομιῶν ἐνὸς ἀπέναντι
 τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς τὴν σωζομένην ἀκόμη Μπούκαν ἐτέρου ἀ-
 πέναντι τοῦ Ἰχθυοτροφείου Μεγάλου Ποταμοῦ, ὅπου μόλις Ἰ-
 χνη τῆς κοίτης του σώζονται κατὰ μῆκος τοῦ Κατωῦ μέχρις Ἀ-
 γίας Τριάδος καὶ ἐτέρου ἀπέναντι Ἰχθυοτροφείου Παλαιοπό-
 ταμος διὰ τῆς σωζομένης εἰσέτι κοίτης του, ἐπεχώσθη ἅπασα ἡ
 ἀπὸ Κοτσιλάρη μέχρις Αἰτωλικοῦ ἕκτασις καὶ ἐκ τῶν συνεχῶν
 προσχώσεων ἐσχηματίσθησαν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἢ ἀπὸ Κατσιλάρη
 μέχρις Αἰτωλικοῦ πεδιάς καὶ ἀφ' ἐτέρου αἱ ἀποτελοῦσαι τὰ
 Ἰχθυοτροφείωνσιδες καὶ οἱ λιμνοθάλασσαι Μεσολογγίου, κλη-
 θεῖσα Κυνία καὶ Αἰτωλικοῦ κληθεῖσα Οὐρία ἢ κατ' ἄλλους Με-
 λίτη. Ἡ λιμνοθάλασσα τοῦ Αἰτωλικοῦ ἔχει μῆκος ἐννέα χιλιόμε-
 τρα πλάτος δύο καὶ ἡμισυ καὶ βάθος μέχρι 30 μέτρων.

Τὸ Αἰτωλικόν διέφυγε τὴν ἄνω ἐπίχωσιν διότι τὰ ὕδατα τῆς
 πλησίον αὐτοῦ Μπούκας εἶχον φορὰν καὶ ροὴν πρὸς τὴν ἔξω θά-
 λασσαν καὶ διὰ τοῦτο τὸ βάθος τῶν ὑδάτων τῆς βορείου λεκά-
 νης τῆς λιμνοθαλάσσης Αἰτωλικοῦ παρέμεινε τὸ αὐτό.

Ἐκ τῶν Ἐχινάδων τούτων νήσων ἡ Ἀνατολικωτέρα ἦτο ἡ
 Νησίς, ἐφ' ἧς ἤδη τὸ Αἰτωλικόν, ἡ ὁποία ἴσως θὰ ὀνομάζεται
 ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της Ἀνατολικὸν (Νησίδιον δηλα-
 δῆ) καὶ θὰ κατοικεῖτο ἀσφαλῶς ὑπὸ ἀλιέων καὶ ναυτικῶν.

Ὅταν δὲ οἱ κάτοικοι τῆς Ἐξω Χώρας (ἦν δὲν παύομεν νὰ
 θεωρῶμεν ὡς τὴν Ἀρχαίαν Πυλὴν, διότι ἡ ὀνομασία Ἐξω
 Χώρα εἶνε μία ἀοριστία), εἴτε λόγῳ τῆς ἐπιδρομῆς Δημητρίου
 τοῦ Αἰτωλικοῦ εἴτε φεύγοντες τὰς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω,
 ἐπιδρομὰς ληστῶν ἢ ἰσχυρῶν κατακτητῶν ἢ ἐπιδρομῶν μετώ-
 κησαν εἰς τὸ Νησίδιον ἔδωσαν εἰς τὴν νέαν κατοικίαν των τὸ ὀ-
 νομα αὐτοῦ Ἀνατολικὸν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τὴν Ἐξω

Χώραν ἢ διετήρησαν αὐτό, διότι ἴσως νὰ τὸ ἔφερε καὶ ἡ Ἔξω Χώρα.

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους καὶ διότι ἱστορικῶς ἀπὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων μόνον ἡ ὄνομασία Ἄνατολικὸν εἶνε γνωστὴ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ παραδεχθῶμεν αὐτὴν μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου, ἐὰν δὲ ἡ ὄνομασία αὕτη ἔπαθε παραμορφώσεις εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ Ἀντελικόν, Ἀνλικόν, αἱ παραμορφώσεις αὗται δὲν δύνανται γὰ κλονίσωσι τὴν ἱστορικὴν ὄνομασίαν Ἄνατολικόν διότι τοιαῦται παραμορφώσεις ὀνομάτων εἶνε ἄπειροι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ νῦν.

Δυστυχῶς ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων δὲν διεσώθη τὸ κυριώτερον «Γὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους» εἰς ἃ κατὰ τοὺς ἀρχαίους Συγγραφεῖς ἐν ἐκτάσει ἐγένετο λόγος περὶ τῶν Ἀκαρνανικῶν καὶ Αἰτωλικῶν Πόλεων καὶ τοῦ βίου καὶ πολιτείας αὐτῶν.

3ον ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ 1821

Ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του τὸ Αἰτωλικόν ὑπέστη μετὰ τῆς λοιπῆς Κάτω Αἰτωλίας ἤτοι Παραχελωτίτιδος πολλὰς εἰσβολὰς ἤτοι τὸ 426 π. χ. τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Στρατηγὸν Δημοσθένην, τὸ 331 π. χ. τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἀντιπάτρου καὶ Κρατεροῦ, τὸ 245 π. χ. τὴν εἰσβολὴν τῶν Βοιωτῶν καὶ Ἀχαιῶν ὑπὸ τὸν Ἄρατον, τὸ 234 π. χ. τὴν εἰσβολὴν τοῦ Μακεδόνα Δημητρίου τοῦ Αἰτωλικοῦ, τὸ 218 π. χ. τὴν εἰσβολὴν τοῦ Μακεδόνα Φιλίππου τοῦ Ε΄, καὶ τὸ 188 π. χ. τὴν εἰσβολὴν τῶν Ῥωμαίων πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Ἀντιόχου, ὅτε καὶ ὑπετάγη τελείως εἰς τοὺς Ῥωμαίους μετὰ τῶν λοιπῶν Αἰτωλῶν,

Ἀπὸ τοῦ 402 μέχρι τοῦ 1060 μ. χ. φαίνεται ὑπαγομένῃ ἡ πόλις εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς Αὐτοκράτορας καὶ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ συσταθὲν Δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου, ὅτε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ εἰρημέγου Βενιαμίν τοῦ ἐκ Τουδέλης τὸ Αἰτωλικόν, ἡ Ἄρτα καὶ ἡ Ναυπακτος ἀνεπτύχθησαν πολὺ ἐμπορικῶς, τὸ δὲ Αἰτωλικόν καὶ ναυτικῶς διότι ἀπέκτησε καὶ ἐμπορικὸν Ναυτικόν οὐχὶ εὐκατα-

φρόνητον.

Τὸ 1370 μ. χ. καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν Δεσποτῶν τῆς Ἀκαρνανίας Ἑλληνοαλβανῶν Γριβαίων Ἰνικολάου, Πέτρου καὶ Μερκουρίου Μπούα Σπάτα Γρίβα, ὑπὸ τὴν Δεσποτείαν τῶν ὁποίων παρέμεινε μέχρι τοῦ 1407 ὅτε ἐπελθὼν ὁ Δοῦξ τῆς Κεφαλληνίας Κάρολος ὁ Α΄ ὁ Τόκος κατέλαβε διὰ δόλου τὸ Αἰτωλικὸν, ἐξεδίωξε τοὺς κατέχοντας αὐτὸ τότε Ἑλληνοαλβανοὺς τούτους ἡγεμονίσκους καὶ ἐκυρίευσεν τὸ Ἀγγελόκαστρον καὶ τὸν Δραγαμέστον, ἀλλὰ καὶ οὗτος δὲν ἐκράτησε τοῦτο, ἀλλὰ τὸ ἐξεχώρησε τὸ 1410 εἰς τὴν Ἑνετίαν.

Ἡ ἐκχώρησις αὕτη τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς τὴν Ἑνετίαν ἀποδεικνύει τὴν σπουδαιότητα τῆς πόλεως καὶ τὴν σοβαρότητα τῆς Γεωγραφικῆς θέσεως, διότι, ὡς γνωρίζομεν, πάντοτε οἱ Ἑνετοὶ ἐπέδιωκον τὴν κατάληψιν ἐπικαίρων θέσεων καὶ στρατηγικῶν σημείων καὶ πόλεων διὰ νὰ δεσπόζωσιν εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ κυρίως εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον.

Μετὰ τὸν κατὰ τὸ 1430 θάνατον τοῦ Δουκὸς Καρόλου Τόκου ἐξ οὗ καὶ ὅλη ἡ κάτω Αἰτωλοακαρνανία ὠνομάσθη Κάρλελι, οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιμετωπίσωσι τοὺς Γριβαίους, διαμφισβητοῦντας τὴν κυριότητα τοῦ κράτους των, ἐπεκαλέσθησαν τὴν συνδρομὴν τοῦ Σουλτάνου Μουράτ Β΄, ἥτις ὡς ἐξυπηρετοῦσα τοὺς σκοποὺς τῶν Τούρκων, παρεσχέθη προθύμως καὶ οὕτω τὴν 24 Μαρτίου 1499 ἀνεπετάσθη ἡ Τουρκικὴ σημαία εἰς Ἄρταν, κατόπιν εἰς τὸ Αἰτωλικὸν καὶ τέλος εἰς ὅλην τὴν Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν μέχρι τῆς Ναυπάκτου.

Τῷ 1501 ὅμως οἱ Τούρκοι κατόρθωσαν νὰ καταλάβωσιν καὶ τὴν Ναύπακτον καὶ οὕτως ὅλη ἡ χώρα ἀπετέλεσε Τουρκικὸν Σαντζάκιον (Νομὸν) μὲ ἔδραν τὸν Ἄετον καὶ κατόπιν τὸ Ἀργίριον, τὸ δὲ Αἰτωλικὸν ἀνεγνωρίσθη ὡς Μουκατᾶς Ἀνατολικοῦ ἤτοι οἰκονομικὴ περιφέρεια Αἰτωλικοῦ.

Ἀπὸ τῆς καταλήψεως καὶ τῆς Ναυπάκτου καὶ τῆς ἐκδιώξεως ἐξ αὐτῆς τῶν Ἑνετῶν οἱ Τούρκοι παρέμειναν ἀνενόητοι κύριοι καὶ κατεδυναστέυσαν τὴν Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν διὰ συνεχῶν λεηλασιῶν καὶ δηλώσεων, ἅς ἐνήργουν τότε διὰ τοῦ στόλου των ὑπὸ τὸν περιβόητον ναύαρχον Τουργούτ—Ρεῖς πασσᾶν. Εἰς τὴν πειρατείαν ταύτην ἔθηκε τέρμα ἡ κατὰ τὴν 6ην Ὀκτω-

βρίου 1571 περιβόητος παρὰ τὸν Κοτολάρην καὶ Σκρόφας ναυμαχία, ἡ ὁποία φέρει εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ ὄνυμα «Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», καθ' ἣν κατεστράφη ὁ Τούρκικὸς Στόλος ὑπὸ τῶν Στόλων τῶν Χριστιανικῶν Εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν, ἀλλ' ἡ ἔνεκα τούτου μαγία τῶν Τούρκων ἐξέσπασε κατὰ τῶν κατοίκων τῆς Αἰτωλίας, οἵτινες μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὴν ἐρήμωσιν τοῦ τόπου καὶ τὴν ἀφόρητον δουλείαν ἐγκατέλειψαν τὸ Αἰτωλικὸν τὸ Ἀγγελόκαστρον, τὸ Ἀγρίνιον, τὸ Ζαπάντι καὶ ἄλλας κάμιας καὶ ἐτράπησαν εἰς τὰς Ἀκρωρείας τοῦ Ζυγοῦ καὶ ἄλλων ὁρέων.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἐπέφερε τὴν ἐπανάστασιν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος τοῦ 1585, ἣτις κατεστάλη μὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ ἐδίδαξεν αὐτούς, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀλλάξουν διαγωγὴν ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ διὰ νὰ ἐμποδίσωσιν τὰς Ἐπαναστάσεις.

Ἐκτοτε μέχρι τῆς κατὰ τὸ 1770 μ. Χ. Ὁρλωφείου ἐπανάστασιος τὸ Αἰτωλικὸν ἀπῆλθεν ἀρκετῆς εὐημερίας καὶ προώδυσεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἀπέβη τὸ ἐμπιρικὸν κέντρον ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, διότι τότε εἶχε καὶ στόλον ἐξ 26 ἐμπορικῶν πλοίων ὡς ἀναφέρει ὁ χρονογράφος Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ μία προξενικὴ ἔκθεσις τοῦ 1764.

Τὸ Αἰτωλικὸν μετέσχεν ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὴν Ὁρλωφείου ἐπανάστασιν τοῦ 1770, ἀλλὰ μετὰ τὴν καταστολὴν αὐτῆς ἐκολάσθη δεινῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐληλατήθη ἀγρίως ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν τοῦ Μουσελίμ—Ἀχμέτ—βέη ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἐδέχθη καὶ περιέθαλψε τοὺς καταφυγόντας εἰς αὐτὸ ἐξ ἐπανάστατας ὑπὸ τὸν Μαυροδῆμον, οἵτινες ἐπέζησαν τῆς ἐν Ἀγγελοκάστρῳ εἰς θέσιν Γριβέϊκα κόκκαλα καταστροφῆς τῶν ὑπὸ τοὺς Γριβαίους καὶ τὸν Γενλιμῆν ἢ Λαχούρην ἐπανάσταστῶν.

Ἐκτοτε ἐπὶ ὀλοκλήρον πενηκονταετίαν ἀπεμυζᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ—Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων ὑπὸ διάφορα προσχήματα καὶ ἐν τέλει πρόσρηγῆθαι εἰς τὸ Κράτος του. Ἐνεκα ὁμως τῶν μεγάλων φορολογιῶν καὶ τῆς καταπίεσεως τῶν ὀργάνων τοῦ Ἀλῆ—Πασᾶ οἱ κάτοικοι τοῦ Αἰτωλικοῦ ἔστειλαν πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπέτυχαν νὰ ἀποσπαθοῦν ἀπὸ τὸ Κράτος τοῦ Ἀλῆ—Πασᾶ καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸ Σουλτανικὸν Χαρέμιον, ἀλλὰ ὁ Ἀλῆ—Πασᾶς μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1804 καταστροφὴν τοῦ

Σουλίου Ισχυροποιήθη τουσούτον, ὥστε ὄχι μόνον δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὴν διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου, ἀλλὰ προσήρτησεν εἰς ἀπάντησιν αὐτῆς ἐπισήμως πλέον εἰς τὸ κράτος τοῦ τὸν Μουκατᾶν Αἰτωλικοῦ μέχρι τῆς Ἐθνεγεροσίας.

40v ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821

Κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 τὸ Αἰτωλικόν, ὡς καὶ τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἡ λοιπὴ Δυτικὴ Ἑλλάς ἐβράδυνε νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς Ἐλευθερίας.

Τοῦτο ἀποδοτέον ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι ἠγνόουν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ λοιπῇ Ἑλλάδι ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι ἡ Αἰτωλοακαρνανία διετέλει τότε ὑπὸ ὄλωσ ἐξαιρετικὰς συνθήκας, ἔνεκα τῶν σχέσεων τῶν Ἀρματωλῶν τῆς μετὰ τοῦ Ἀλῆ—πασσᾶ καὶ τῆς γειτνιάσεως τῶν κατ' αὐτοῦ ἀποσταλεισῶν τριῶν Τουρκικῶν Στρατιῶν, αἵτινες ἀπαλασσόμεναι τοῦ Ἀλῆ—πασσᾶ θὰ ἐτρέποντο κατὰ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, ὡς καὶ συνέβη, καὶ ἐκ τρίτου, διότι οἱ κάτοικοι, ἀνέτοιμοι ὄντες νὰ ἀντιμετωπίσωσι τὰς Στρατιάς ταύτας, ἐφοβοῦντο μήπως πάθωσιν ὅτι καὶ κατὰ τὴν Ὁρλώφειον Ἐπανάστασιν.

Ἄλλ' ὁ Πατριωτισμός, ὁ Πόθος τῆς Ἐλευθερίας καὶ ἡ τάσις πρὸς Ἐπανάστασιν ἐκόχλαζον.

Μόλις δ' ἐγένετο γνωστὴ ἡ ἔναρξις τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἀνεφάνη κατὰ Μάϊον τοῦ 1821 εἰς Ἁγιον Σώστην ὁ Ὑδραϊκὸς στόλος ἡ Ἐπανάστασις ἐξεργάγη.

Αὐθήμερόν οἱ προύχοντες τοῦ Αἰτωλικοῦ Νικόλ. Οἰκονόμος, ἱερεὺς, Κωνστ. Γκολφ. Οἰκονομόπουλος, Σπυρ. Κουρκουμέλης, Νικ. Τσερέπης, Ἰωάν. Κουρκουμέλης, Πάνος Γαλάνης ἢ Μεγαπάνος, Τάτσης Μαγγίνας, Κωνστ. Φαράντος, Σπύρ. Τσάλας, Γεωργ. Οἰκονομόπουλος, Ἰωάν. Σκάκας, Πάνος Καρβέλης, Δημ. Βλυσμᾶς, Ἀθαν. Παλκουσουριᾶς, Ζαχ. Καραπᾶνος, Ἰωαν. Δημητρίου καὶ Μῆτσος Φραγκούλης, συνελθόντες εἰς σύσκεψιν ἀπεφάσισαν τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ἀφοῦ διώρισαν Στρατιωτικὸν Διοικητὴν τῆς πόλεως τὸν Κων. Γκολφ. Οἰκονομόπουλον καὶ Πολιτικὸν Διοικητὴν τὸν Σπύρον Κουρκουμέλην συνεννοήθησαν ἀμέσως μὲ τούς ἐν Μεσολογίῳ καὶ τούς ὀπλαρχηγούς Ἀ-

γριόλου καὶ Ζυγοῦ καὶ τὴν 24 Μαΐου 1821 ἕφωσαν τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἔξεκαθάρισαν τὴν πόλιν ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ Τούρκων καὶ ἔξεστράτευσαν μετ' ἄλλων ἐν ὄλῳ 700 ὑπὸ τὸν Στρατηγὸν Δημ. Μακρῆν κατὰ τοῦ Ἀγρινίου, ὅπως δώσωσι γεῖρα βοθηεῖας εἰς τοὺς πολιορκοῦντας αὐτὸ καὶ τὸ Ζαπάντι Ἐλληνας. — Εὐθὺς ὡς περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τῆς Τουρκίας ἡ Ἐπανάστασις αὕτη ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διέταξε τοὺς ἐν Ἰωαννίνοις Πασσάδες Ὁμερ. Βρυώνην καὶ Κιουταχῆν· νὰ σπεύσωσι πρὸς καταστολὴν αὐτῆς καὶ τὸν Νοέμβριον 1822 οὗτοι ἄγοντες 11,000 ἀνδρῶν ἔφθασαν πρὸ τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὅποιον ἀπέκλειε σιγχρόνως διὰ θαλάσσης ὁ Ἰσοῦφ-Πασσά· τῶν Πατρῶν, ἀλλ' ἡ πολιορκία αὕτη ἀπέτυχε, σπεισάντων εἰς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου τῶν Αἰτωλικιωτῶν καὶ ἄλλων ἐκ τῶν πέριξ χωριῶν καὶ ἐκ τῆς Πελοποννήσου.

5ῃ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΚΑΤΑ ΜΟΝΟΥ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

ἩΒ' ἐκστρατεία τῶν Τούρκων ἡ γενομένη τὸν Αὐγουστον τοῦ 1823 ὑπὸ τῶν ἠνωμένων δυνάμεων τοῦ Πασσά τῆς Σκέρδας Μουσταῆ καὶ τοῦ Πασσά τοῦ Βερατίου Ὁμερ Βρυώνη, ἀγόντων 12,000 Ἀλβανῶν καὶ Γκέγκιδων καὶ 7 μικρὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα μετέφερον διὰ τοῦ Ἀχελφοῦ καὶ τῆς πεδιάδος Νεοχωρίου ἐστράφη κατὰ μόνου τοῦ Αἰτωλικοῦ, διότι ἐκρίθη ὑπ' αὐτῶν, ὅπως πρῶτον πολιορκηθῆ καὶ κυριευθῆ τὸ Αἰτωλικόν, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἵνα τιμωρηθῆ διὰ τὴν συνδρομήν· ἡν ἐχορήγησε τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ ἀφ' ἐτέρου διότι ἔπρεπε νὰ ἐκλείψῃ ἵνα ἐξασφαλισθῆ ἡ πολιορκία καὶ ἀλώσις τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὅποιον εὐρόντες ἀλλίον ὠχυρωμένον δὲν ἔκριναν φρόνιμον νὰ πολιορκήσωσι προτοῦ γίνωσι κύριοι τοῦ Αἰτωλικοῦ.

Πρὸς ἐκτελέσιν τοῦ σχεδίου τούτου οἱ Τούρκοι συγκεντρωθέντες τὴν 17 Ἰουλίου 1823 εἰς Γουριᾶν ὤδυσαν καὶ κατέλαβον τὴν ἐπομένην τὰ πρὸς Δυσμὰς τοῦ Αἰτωλικοῦ περιβόλια καὶ ἔλαιῶνας καὶ ἐκεῖθεν ἤρξαντο τῆς πολιορκίας, ἀφοῦ προηγουμένως κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν πάσας τὰς Ἀνατολικῶς καὶ Δυτικῶς, τῆς πόλεως κειμένας πηγὰς, ἐξ ὧν ὑδρεύετο αὕτη, ἐλπίζοντες

ὅτι θὰ ἀναγκάσωσι τοὺς κατοίλους νὰ παραδοθῶσι ἐκ τῆς δίψης, διότι ἐγώριζον ἡ πόλις δὲν εἶχε ὕδωρ καὶ ἤρξαντο τοῦ Βομβαρδισμοῦ αὐτῆς.

Κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην τὸ Αἰτωλικὸν καίτοι ἀνέτοιμον καταληφθὲν καὶ στερούμενον τροφῶν καὶ πρὸ πάντων ὕδατος, ἐν τούτοις ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ 500 περίπου μαχητῶν ὑπέστη γενναίως τὸν ἀπηνῆ ἐπὶ τριακονθήμερον ἡμέρας καὶ νυκτὸς βομβαρδισμόν τῶν Τούρκων, ἐκσφενδονισάντων κατ' αὐτοῦ 2,000 περίπου βόμβας, καὶ ἀπέκρουσαν ἀποτελεσματικῶς τὰς ἐπανειλημμένας ἐφόδους τῶν Ἀλβανῶν.

Ἴδου πῶς περιγράφεται ἡ ἄμυνα αὕτη τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς Σελ. 4 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3 φύλλου τῶν «Ἑλληνικῶν χρονικῶν» τοῦ Ἰανουαρίου 1824

«Τὴν 17 7βρίου 1823 ὁ Σκοντρα - Πασσᾶς ἐνωθεὶς μὲ τὸν Ὁμέρ - Πασσᾶν ἐστρατοπέδευσε μετὰ 15000 Στρατοῦ εἰς τὰ περιβόλια καὶ ἐλαῖνας τοῦ Αἰτωλικοῦ φέρων μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τοῦ Ἀχελῶυ διὰ τῆς πεδιάδος Νεοχωρίου ἑπτὰ πλοῖα, ἀφοῦ δὲ ἔρριψε χιλιάδας βόμβας κατὰ τῆς πόλεως καὶ ἐδοκίμασεν εἰς μάτην νὰ ρίψῃ τὰ πλοῖα εἰς τὴν λίμνην Αἰτωλικοῦ ἠναγκάσθη τὴν 17 Νοεμβρίου 1823 νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ φύγῃ εἰς τὴν Πατρίδα του».

Εἰς δὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 81 φύλλον σελὶς 105 τὰ ἐξῆς.

«Πῶς ὠχυρώθη τὸ Μεσολόγγι, πῶς θά ὠχυρωθῆ τὸ Ἀνατολικόν; Εὐφραίνεται ἡ ψυχὴ ἐνὸς Ἑλλήνος ὅταν πλησιάζει εἰς τὰ τεῖχη τοῦ Μεσολογγίου κλπ. Βλέπομεν νὰ ἐγείρεται καὶ ἔξωθεν τοῦ Αἰτωλικοῦ ἓνα προπύργιον. Ὁ Ἀνατολικιώτης ὑπέφερε πέρυσσι τὸν μεγαλύτερον κίνδυνον. Ὁλη ἡ λύσσα τοῦ Σκόνδρα ἐναντίον του ἐξεθύμανε. Δύο χιλιάδες βόμβαι ἔπεσαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του. Αὐτὸς ἐστάθη σταθερὸς εἰς τὸ πῦρ καὶ εἰς τὸν θάνατον καὶ ἐματαίωσε τὴν ὀρμὴν τοῦ φοβερωτάτου ἐχθροῦ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος».

Ἄλλ' ἡ ἔλλειψις τροφῶν καὶ πρὸ πάντων ὕδατος ἔφερε τοὺς κατοίκους καὶ ὑπερασπιστὰς τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς θῆσιν τόσον δυσχερῆ, ὥστε ἤρχισαν νὰ σκέπτονται περὶ παραδόσεως.

Τότε ὁμως συνέβη ἓν ἐξ ἐκείνων τῶν θαυμάτων, ἅτινα

ἐνθαρρύνουν τοὺς πάσχοντας καὶ ἀηληπισμένους, διότι ἐκδηλώνουν τὴν προστασίαν τῆς θείας Προνοίας.

Ἐνῶ δηλονότι τὴν 8 Νοεμβρίου 1823 οἱ κάτοικοι, συνηγμένοι εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν, ἐσκέπτοντο νὰ ἀνατιναχθῶσιν εἰς τὸν ἄερα παρὰ νὰ παραδοθῶσι, ὁ δὲ Ἱερευρῶν, Ἱερεὺς Παῖσιος ἐκάλει αὐτοὺς ὡς ἐτοιμοθανάτους νὰ μεταλάβωσι τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, ἐχθρική βόμβα διατρέσασα τὴν στέγην τοῦ Ναοῦ ἔπεσεν εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ καὶ ἐκραγεῖσα χωρὶς νὰ βλάβῃ κανένα ἀνέσκαψε τὸ δάπεδον τοῦ Ναοῦ, ἐξ οὗ ἀνέβλυσεν ἄφθονον καὶ διαυγὲς ὕδωρ.

Ἡ παρέμβασις αὕτη τῆς θείας Προνοίας, ὅπως σῶσῃ τὸν εὐσεβῆ λαὸν τῶν πολιορκουμένων ἐπλήρωσεν αὐτοὺς ἀγαλλιᾶσεως καὶ χαρᾶς, συγκίνησις κατέλαβε τοὺς πάντας δοξάζοντας τὸ Ὄνομα τοῦ Θεοῦ, διότι ἠυδόκησε νὰ εἰσακούσῃ τῶν δεήσεων του καὶ ἀποτρέψῃ τὴν παράδοσιν τῆς Πόλεως.

Ἐντεῦθεν οἱ Αἰτωλικιῶται ἐμψυχωθέντες ὄχι μόνον καρτερικώτεροι καὶ θαρραλεώτεροι ἀπέβησαν, ἀλλ' ἐγιναν καὶ ἐπιθετικοὶ διότι βοηθούμενοι ἀπὸ 6 μικρὰ κανόνια τὰ ὅποια ἐχειρίζοντο ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἑγγλοῦ πυροτεχνίτου Μάρτινς οἱ ἐντόπιοι Πυροβοληταὶ Ἀναστ. Κτίστης, Μῆτσος Σταράμος Θεοδ. Πεπονούλας, Δήμος Παπαδάτος, Γαλάνης Καρβέλης, Ἀνδρέας Μπακοῦλας ἢ Κατσῶς, Πάνος Λεόναρδος, Ἀπόστολος Κοκόλιας, Μῆτσος Βλυσμᾶς, Κώστας Τρικαλλινός, Πάνος Κορος ἢ Καλαμπόκας καὶ Ἰωάν. Κατερινάκης καὶ ἀπὸ 4 πολεμικὰς Πάσσαρας ἐπετίθεντο καθ' ἐκάστην κατὰ τῶν Πολιορκητῶν καὶ ὄχι μόνον ἠμπόδισαν τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων χρησιμοποίησιν τῶν 7 πολεμικῶν των Πλοιαρίων, ἀλλὰ καὶ ἐπέφερον εἰς αὐτοὺς σοβαρὰς ζημίας. Κατόπιν μάλιστα τῆς ἐπιτυχοῦς καταστροφῆς τοῦ ἔξωθεν τῆς Πόλεως παρὰ τὰς σημερινὰς πρὸς τὸ Δυτικὸν μέρος Ἀχυροκαλύβας κυριωτέρου Πυροβολείου τῶν Τούρκων ὑπὸ τοῦ Μηχανικοῦ Μιχ. Κοκκίνη διὰ τοῦ κανονίου τῶν 18 λιτρῶν, τὸ ὅποιον ἀπέστειλεν εἰς τὴν πόλιν ὁ ἐν Πίσῃ τῆς Ἰταλίας Ἀρχιερεὺς Ἰγνάτιος, αἱ ἐπιθέσεις τῶν Πολιορκουμένων ἀπέβησαν πυκνότεραι καὶ ἔφεραν εἰς δύσκολον θέσιν τοὺς Τούρκους, οἵτινες κατατρυχόμενοι ὑπὸ ἐλωδῶν πυρετῶν

καὶ βασανιζόμενοι ὑπὸ ραγδαίων βροχῶν ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν 26 Νοεμβρίου 1823 ἀνεχώρησαν κατησχυμένοι ἐγκαταλείψαντες καὶ τὰ Πυροβόλα των, ἅτινα ἔθαψαν εἰς τὴν Γῆν καὶ ἐκάλυψαν μὲ πλάκας διὰ νὰ φαίνονται ὡς Τάφοι Τούρκων καὶ πυροπόλησαντες τὰ διὰ τοῦ Ἀχελώου μεταφερθέντα ἑπτὰ πλοιάρια.

Ἡ ὑποχώρησις αὕτη μετεβλήθη εἰς φυγὴν ἕνεκα τῆς ἐπιμόνου καταδιώξεως τῶν Αἰτωλικιωτῶν καὶ ἄλλων Χωρικῶν καὶ τέλος κατέληξεν εἰς πανικόν, ἕνεκα τοῦ ὁποίου πλείστοι Τούρκοι ἐπνίγησαν κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Ἀχελώου.

Ὡς μοι διηγεῖτο ἡ πρὸς πατρός μάμμη μου καὶ ἡ γείτων μας Γώγαινα τοσοῦτον θάρρος ἔλαβον οἱ κάτοικοι ἐκ τοῦ θαύματος, ὥστε ὁ Σπῆρος Στέλιος ἢ Σγουμποστέλιος ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν παιδιῶν, ὅσάκις ἔβλεπον πίπτουσαν ἐχθρικὴν βόμβαν ἔσπευδον πρὸς αὐτήν, τὴν ἐκάλυπτον διὰ τῶν ἐνδυμάτων των καὶ ἐπέφερον ἐξ ἑλλείψεως ἀέρου τὴν σβέσιν τῆς θρυαλίδος (φυτιλίου) αὐτῆς καὶ συνεπῶς τὴν ματαίωσιν τῆς ἐκρήξεως.

Τὴν 21 Ἰανουαρίου 1824 ἐπεσκέφθησαν τὸ Αἰτωλικὸν ὁ λόρδος Βύρων μετὰ τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου καὶ ἄλλων καὶ συνεχάρησαν τοὺς κατοίκους διὰ τὴν κατὰ τὴν πολιορκίαν καρτερίαν των διὰ τῆς ὁποίας συνετρίβη ὁ ἐχθρὸς καὶ ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν.

Κατόπιν ἐπεσκέφθησαν τὸν Ναὸν Ταξιαρχῶν καὶ εἶδαν τὸ Ἱερὸν φρέαρ καὶ ὑστερον εἰσηλθόντες εἰς τὸν Ναὸν τῆς Παναγίας καὶ προσεκύνησαν τὸν Ἱστορικὸν Ἱερὸν Ἐπιτάφιον τοῦ Νοσοῦ τὸν δωρηθέντα εἰς τὴν πόλιν περὶ τὸ 1330 ὑπὸ τοῦ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ φυγάδος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸ ἀρχαιότατον τοῦτο ἱστορικὸν θρησκευτικὸν κειμήλιον, ἔργον ἀριστοτεχνικῆς κατασκευῆς τῆς Βυζαντινῆς Καλλιτεχνίας, οὐ ὅμοιον δὲν ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι, εὐλόγως καθίσταται ἐκάστην Μεγάλην Παρασκευὴν γενικὸν προσκύνημα τῶν κατοίκων τῶν πέριξ πόλεων καὶ χωριῶν. Ὁ Ἐπιτάφιος οὗτος ἔχει μεγάλην ἱστορίαν (ἴδρα μονογραφίαν 1908 τοῦ Αἰτωλικιώτου κ. Ι. Ζ. Οἰκονομοπούλου). Τοῦτον ἤρπασεν τὸ 1821 ὁ ὑπάσπιστής τοῦ Κιουταχῆ Μπεκήρ καὶ μεταχειρίσθη ὡς ἐπίσῃγμα τοῦ ἴππου τοι,

ἀλλὰ μόλις ἔπλευσεν ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου κεραυνόπληκτος. Τὸν Ἐπιτάφιον τοῦτον μεταφερθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς Πρέβεζαν ἐξηγόρασαν οἱ κάτοικοι τοῦ Αἰτωλικοῦ διὰ κοινοῦ ἐγράνου τὸ 1830 ἀπὸ τὸν Πασσᾶν τῆς Πρεβέζης.

Τὸ θαῦμα τοῦ φρέατος τῶν Ταξιαρχῶν γενόμενον γνωστὸν εἰς Εὐρώπην διὰ τοῦ ἀπὸ 25 Φεβρουαρίου 1824 φύλλου τῆς Γενικῆς Ἐφημερίδος τοῦ Μονάχου, ἡ ὁποία δι' εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου της παρηκολούθει τὴν Τουρκικὴν ἐκστρατείαν, συνεκίνησε τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Γερμανὸν ποιητὴν Γουσταῦον Σβάμπ τὸν ἐξῆς ἕμνον πρὸς τὸ Αἰτωλικὸν περιεχόμενον εἰς τὴν ἐν λειψία ἐκδιδομένην Συλλογὴν ἀσμάτων τοῦ Καρόλου Ὁφφράνα σελ. 825 καὶ μεταφρασθὲντα ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου συμπολίτου μου καὶ Γερμανομαθοῦς Ἀλεξίου Τσιμπουράκη Προξένου τῆς Ἑλλάδος.

ΥΜΝΟΣ

Γελαῖ ἔν Νησίον ὑπὸ συκῶν καὶ Ροδογιῶν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν κατάφυτον οἶον ἀλλαχοῦ μόνον ἢ φαντασία νὰ πλάσῃ καὶ ὁ ἀνθρῶπος μόνον ἐν ἐωθινῷ ὄνειρῳ νὰ ἴδῃ δύναται.

Ἐπὶ τῶν Βουνῶν αὐτοῦ κινεῖται εἰς λαός, λαλῶν. τὴν ἀρχαίαν, τὴν προσφιλῆ γλώσσαν, ἣτις ἡμῖν φθέγγεται τὴν φωνὴν τῶν θεῶν, διὰ νέων δὲ πτερυγῶν σκέπει αὐτὸν ἢ ἔλευθερία.

Οἰκεῖ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν Ἁγίων Ἀγγέλων, τῶν Χερουβείμ οἷς θαρρεῖ καὶ ὧν ὁ οἶκος ὠκοδόμηται ἐκ λίθου, ἐν λευκῇ περιβολῇ. ἀγνὸς καὶ ἄσπιλος.

Ἀλλὰ μήπως καὶ τὸ πένθος οἰκεῖ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ; Διατί εἰσὶν ἔρημοι αἱ ἐκ ρόδων σκιάδες;

Διατί οὐδὲν ἀσμάτιον κατὰ τὸν τρυγητὸν τῆς σταφυλῆς, οὐδεμίᾳ δὲ ἀνταλλαγῆμπορευμάτων κατὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης;

Διατί βρίθει ἐκεῖ ἐπὶ τῶν ὑδάτων καὶ ἐκτείνεται μέχρις ὀπισθεν τῶν ἀπορρώγων πετρῶν πλῆθος ἰστών τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ἄγριος στόλος ἀνδρῶν, μισύντων τοὺς Χριστιανούς.

Θὰ ἀθυμήσῃς μικρὲ Ἑλληνικὲ Λαέ; Δὲν ἔπαλες τὸ ξίφος τῶν προγόνων; Δὲν ἐνίκησες ἀνδρεία σὺν τῇ Ἐλευθερίᾳ;

Ἀνδρείαν καὶ Ξίφη ἱκανά, ἵνα κατασφάξωσιν αὐτούς. Ἄλλ

ὄμιος εἰσὶν ὑπέροπλοιοι! Δὲν ἔχεις τεῖχη τεχνήεντα χαρακώματα!
Ναὶ Πύργους καὶ τεῖχη φόβητρα τῶν ἐχθρῶν, ἱκανὰ νὰ
διαρκέσωσι ἐπὶ δέκα γεννεὰς.

Καὶ δὲν δοριμάζουσιν ὀπῶραι. ἱκανὰ πλῆθος σταχύων, Σύ-
κων καὶ Ἐλαίου;

Οὐδόλως μὲ προσπελάζει ἡ πεῖνα, οὐδέ μὲ ταλαιπωρεῖ, δι-
ότι μὲ τρέφει τὸ θέρους, ὅπερ χειμῶν δὲν ἐπακολουθεῖ.»

»Ἐν μόνον προᾶγμα ἡ φύσις ἐπελάθετο νὰ μοὶ ἐπιδαιρι-
λεύσῃ. Οὐδεμία πηγὴ ἀπὸ τῶν στέρνων ἀναβλύζει αὐτῆς. Τὸ
πάλα ἀπὸ μακρυνῶν ἀκτῶν ἠγόραζον ὕδωρ, ἀλλ' ἤδη ἐκ πάν-
τωντῶν σημείων ὁ ἐχθρὸς μὲ ἀπείργει.»

»Μάτην ἔχυσα αἶμα καὶ τὸν μόλυβδον διηύθυνα εἰς τὴν
καρδίαν τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ ῥώμη ἐκλείπει, ἡ ζωὴ οἴχεται, διότι
πέμπει κατ' ἐμοῦ τὴν σύμμαχον αὐτοῦ δίψαν.»

»Ὁ ὀφθαλμὸς σκυθρωπὸς ἀτενίζει τὴν Γῆν. Ἄλλ' ἰδέ! Τὸ
πλῆθος τῶν πιστῶν πρὸς τὸν οἶκον πορεύεται τῶν Ἀγγέλων καὶ
δεήσεις ἀντηχοῦσι. Ὡ Οὐράνιε Θεὲ σὺ δύνασαι νὰ πέμψῃς ἡμῖν
ὑδωρ.»

»Στέλλεις τὸν Ἀγγελὸν Σου ἐπὶ ἀέρων καὶ νεφελῶν καὶ
τοὺς δούλους Σου ἀπὸ τῶν φλογῶν ἀπαλλάττεις, τότε πλοῖα
συγκρουόμενα παταγοῦσι, τότε κατακυλίεται ὁ Τύραννος τοῦ
λαοῦ σου.

»Σήμερον ἐπίτρεψον, ἵνα οἱ πιστοὶ ἰχνεύσωσι τὴν ἀπόκρυ-
φον φλέβα τῆς Γῆς. Ἄμα ὡς αἱ πηγαὶ περὶ ἡμᾶς ἀναβλύσωσι
τὰ στίφη τοῦ ἐχθροῦ οὐδέποτε θὰ νικήσωσιν ἡμᾶς. Εἰσάκου-
σον ἡμᾶς Σῶτερ.

»Οὕτω φωνοῦσι πάντες. Ἦκουσε τὴν ἰκεσίαν; Λιὰτι δὲν
ἀποτρέπει τοῦ Ἐχθροῦ τὸν ἄγριον θυμὸν; Αἱ χαράδραι βρον-
τώσι καὶ αἱ σφαίραι πίπτουσι.

»Ἴδου μία διὰ τῶν πτερῶν τῆς θινέλλης ἵπταται; διασχίζει
τοῦ Ναοῦ τὴν θολωτὴν στέγην, ἀναύδους ποιεῖ τοὺς προσευχο-
μένους καὶ καταπίπτει ἐν τῷ μέσῳ.

Πλήττει τὸ ἔδαφος, ἀνασκάπτει τὴν γῆν, εἶτα ὀρμητικῶς
ὀρούσει ἐν τῷ ὄηγματι. Καὶ τότε ἀκούεται ἀναβλύζουσα καὶ τότε
ὀρατα ἐκχεομένη, καὶ τότε ἀναβλύζει πηγὴ ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ

χάσματος.

»Χαίρε ὑπερβαλλόντως Ἀρχάγγελε τοῦ Θεοῦ. Φέρεσαι ὡς ὁ Κεραυνὸς δι' ἐμπύρων πτερύγων. Ἀναπηδᾷς ἐκ βαθέων χειμάρρους, ὅταν ὁ καιρὸς ἔλθῃ, ἵνα σώσῃς τὸν λαὸν τῶν εὐσεβῶν.

»Τότε ἕκαστος ἀπὸ τῆς Ἱερᾶς ἀντλεῖ Πηγῆς Διὰ παντὸς τοῦ σώματος Ἀγγελικῆ εἰσδύει ρώμη. Σπεύδοντες ὀριμῶσιν ἀπὸ τοῦ Ναοῦ πρὸς ἔργα μεγάλα ἐπὶ τῶν χαρακωμάτων.

»Τρισχιλίας σφαίρας βάλλει ἀπὸ τῶν φαράγγων κατὰ τῆς Ἀγίας Νήσου μάτην ὁ ἐχθρὸς, διότι πᾶσαι σβέννυνται ἐν τῇ φορᾷ αὐτῶν. Οὕτως ἡ ἐλευθερία διὰ παντὸς θεμελιωθήσεται.

ΓΟΥΣΤΑΥΟΣ ΣΒΑΜΠ

Ἐπίσης εἰς τὸ Περιοδικὸν Πανδώρα τοῦ 1826 εἰς διθύραμβον «ὁ Ἱερὸς Ἀγὼν» ἀπαντᾶται μικρά, ἀλλὰ πιστὴ εἰκὼν τοῦ θαύματος ἐκεῖνου.

»Διψᾷ ἐν σῶμα ἀνδρῶν Γενναίων

»Κ' ἐλπίζει θρίαμβον ὁ ἐχθρὸς

»Ὁ Πλάστης ὅμως ὡς μάνα νέον

»Νερὸ στέλλει διὰ πυρὸς

* *

»Ἐντὸς Ἀγίου Ναοῦ σκορπίζει

»Χώματα, βόμβα πυριφλεγῆς

»Ἄλλ' ὡς ἐκ θαύματος ἀναβλύζει

»Πόσιμον ὕδωρ καλῆς Πηγῆς

* *

»Εἰς οὐδὲν ἄλλο ἄς μὴ ἐλπίζῃ

»Ἔθνος ἢ Πόλις, μέγας, μικρὸς

»εἰμὴ σ' Ἐκεῖνον, ὅπου δροσίζει

»διψῶντα χεῖλη διὰ πυρὸς.

* *

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Αἰτωλικοῦ ἡ πηγὴ αὕτη ἐπεχώσθη ἐκ διαφόρων αἰτιῶν καὶ ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων κυρίως ὑψώσεως τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ, καὶ ἔκτοτε, ὡς μὴ ἔδει, ἐλησμονήθη ἄλλ' ὁ ἐμπνευσμένος συντάκτης τῆς ἐγχωρίου Ἐφημερίδος. Παναγιώτου κ. Ἰωάν. Ζ. Οἰκονομόπουλος, ἐπεδίωξε δι' αὐτῆς μετὰ τὸς ἑπιμονῆς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς Θείας Πηγῆς, ὥστε ἐκίνησε

τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν περιέργειον τῆς Ἀειμνήστου Βασιλείσσης Ὀλγας, ἣτις ἠδύοκισε νὰ στείλῃ τὸν Γραμματέα αὐτῆς κ. Λαμπάκην, ὅσας δαπάναις τῆς Σεπτεῖς, φιλοπάτριδος καὶ Χριστιανικωτάτης ἐκείνης Βασιλείσσης, ἐνεργήσας ἀνασκαφὰς ἐν τῷ Ναῷ τῶν ταξιαρχῶν ἠτύχησε τὴν 8 Ἰουλίου 1907 νὰ ἀνεύρῃ τὸ Θεῖον φρέαρ καὶ παραδώσῃ τοῦτο εἰς τὸν λαὸν τοῦ Αἰτωλικοῦ, ὡς ἀπὸν δείγμα τῆς εὐνοίας τῆς Θείας Προνοίας πρὸς τὸν διὰ σκληρῶν ἀγώνων καὶ ἀναριθμητῶν θυσιῶν ἀγωνισθέντα ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας του λαόν.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀνωτέρω ἐκστρατείας θὰ ἐπεκράτει ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι ἀπολύτως ἡσυχία, ἐὰν μὴ ἐλάμβανον χώραν ἐν Πελοποννήσῳ οἱ κατὰ τὸ 1824 ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες μεταδοθέντες καὶ εἰς αὐτὴν, εἰς μικρὸν εὐτυχῶς σημεῖον, ἐπέφερον ἀνωμαλίας ἐπικινδύνους, λόγῳ πρὸ πάντων τῆς τάσεως τῶν Στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν νὰ σφετερισθῶσι πάντα τὰ εἰσοδήματα καὶ τῶν ἐρίδων αὐτῶν περὶ φιλοπρωτείας.

Ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης ὁ Γ. Καραϊσκάκης ἐγκατεστάθηνεἰς Αἰτωλικὸν καὶ μετέβαλε τὴν πόλιν εἰς Στρατόπεδον. Μετ' ὀλίγον ὄμως ἀνακαλυφθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Καραϊσκάκη πρὸς τὸν Ὁμὲρ Βρυώνην ὁ Μαυροκορδάτος εἰσήγαγε τὸν Μάϊον 1824 αἰφνηδίως εἰς Αἰτωλικὸν τὴν ἐκ 1500 ἀνδρῶν δύναμιν τοῦ ἐν Ξηρομέρῳ Στρατοπέδου καὶ συνέστησε Στρατοδικεῖον, ἵνα δικάσῃ τὸν Καραϊσκάκην, ὅστις διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν καταδίκην ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ Αἰτωλικόν.

Τότε ὁ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος πρὸς πρόληψιν πάσης διαδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς ἀρρώστειας τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ ἐκ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, συνεκάλεσε ἐν Αἰτωλικῷ συνέλευσιν τῶν προκρίτων, πληρεξουσίων καὶ ὀπλαρχηγῶν, ἣτις συνελιθῶσα τὴν 17 Δεκεμβρίου 1824 εἰς τὸν Ναὸν τῆς Παναγίας, ἀφοῦ ἐξέλεξε Πρόεδρον τῆς συνελεύσεως τὸν Στρατηγὸν Γεώργιον Τσόγκαν καὶ Γραμματέα τὸν Κώσταν Πολυχρόνην, ἠσχολήθη εἰς τὴν ἐξακριβωσιν τῶν εἰσοδημάτων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, περὶ μισθοῦ καὶ διατροφῆς τῶν Στρατιωτῶν αὐτῆς καὶ περὶ ὀχυρώσεως Μεσολογγίου καὶ Αἰτωλικοῦ καὶ προέτρεψε τοὺς Στρατιωτικοὺς Ἀρχηγοὺς

καὶ ἰδίως τὸν Δημ. Μακρῆν νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἐπαρχίας, ὅσα γεννήματα καὶ λοιπὰ εἶδη κατεκράτουν.

Ἐνῶ δὲ συνεζήτουν μετὰ φανατισμοῦ καὶ ἠγωνίζοντο νὰ πείσουν τοὺς Καπεταναίους πρὸς τοῦτο, ἐγένετο τρομακτικὸς σεισμός, ἐξ οὗ λαβὼν ἀφορμὴν ὁ ἐκ τῶν πληρεξουσίων Αἰτωλικοῦ Ἄνδρ. Οἰκονομόπουλος ἐξήγησε τὸν σεισμὸν ὡς ὄργην τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς Καπεταναίους εἶπε «Μάθετε ὅτι ὁ Θεὸς ἀπεφάσισε νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν λαόν του ὄχι μόνον ἐκ χειρὸς τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ ἐκ χειρὸς τῶν ἀγαπώντων τὴν ἀνομίαν καὶ τὴν ἀδικίαν Χριστιανῶν» ταῦτα ἔθιξαν τὸ ἀκμαῖον τότε θρησκευτικὸν αἶσθημα τῶν Καπεταναίων καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ παραδώσωσι πάντα τὰ κατακρατούμενα εἶδη εἰς τοὺς κατοίκους.

Οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὴν Συνέλευσιν ταύτην ἦσαν κατὰ τὸ ἴπ' ἀριθ. 104 φύλλον τῆς ἐφημερίδος «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» τῆς 24 Δεκεμβρίου 1824 οἱ ἑξῆς :

Στρατηγοί

Γεώργ. Τσόγκας, Νότης Μπότσαρης, Νικ. Στοιρνάρας, Ἄλεξ. Βλαχόπουλος, Δημ. Μακρῆς, Γιαννάκης Ριάγκος, Χρηστ. Μακρῆς καὶ Κώστας Σαδήμας.

Ἀντιστράτηγοι

Γεώργ. Κ. Βελῆς καὶ Δῆμος Τσέλιος
Χιλίαρχοι

Γρηγ. Λιακατᾶς, Σπυρ. Κοντογιάννης, Κωνστ. Βλαχόπουλος, Ἀπόστ. Κουσουρῆς, Ἀναγνώστης Καρπούζης, Βασίλ. Χασάπης, Κωνστ. Λεπενιώτης, Σωτ. Κοντζαμάνης, Σωτ. Γιώτης, Λαμπρούσης Φωτομάμας, Κίτσος Κώστας, Σπυρ. Λάμπρου, Ἄναγν. Καραγιάννης, Κωστ. Ντεληγιάννης, Στάθης Κατσαρός.

Καπεταναῖοι

Γιάννης Σούκας, Δημ. Σίψας, Βαγγέλης Κίτσου Κοντογιάννης, Ἄλεξ. Μορελάς, Κώστας Οἰκονόμου.

Πληρεξούσιοι Αἰτωλικοῦ

Σπῦρος Κουρκουμέλης, Κώστας Τσάλας, Μήτσος Φραγκούλης, Ἄνδρ. Οἰκονομόπουλος, Εὐθύμιος Βασιλάκης, Ἄθαν. Παλκουσουριάς, Ἄναγ. Κίτσου.

Πληρεξούσιοι Μεσολογγίου

Ἄλεξ. Τσίμπουράκης, Σπύρος Τρικούπης, Νίκ. Καραπούνης,
Ἄποστ. Καφάλης, Δημ. Πλατύκας. Νικόλ. Δροσύνης, Ἄθων.
Ραζηκότσικας.

6ον **ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ 1825 ΤΩΝ ΜΕΧΜΕΤ-ΡΕΣΙΤ-ΚΙΟΥΤΑΧΗ ΠΑΣΣΑ**

ΡΟΥΜΕΛΗ ΒΑΛΕΣΗ ΚΑΤΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΚΑΙ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

Ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἀπεφασίσθη τὴν ἀνοίξιν τοῦ 1825. Τὸ
ὕπ' ἀριθ. 29 τῆς 11 Ἀπριλίου 1825 τόμ. β. σελ. 41 τῶν Ἑλ-
ληνικῶν Χρονικῶν ἀναφέρει τὰ ἑξῆς :

*Σήμερον πρὸ μεσημβρίας ἔφθασαν τέλος πάντων οἱ ἐχθροὶ
ἀπέναντι τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς τὰ περιβόλια, ὅπου καὶ συνάζονται
ὄλονεν. Οἱ ἡμέτεροι ἰδόντες τοὺς ἔρριξαν εὐθὺς τρία κανόνια
ἐκ συνθήματος καὶ μᾶς ἀνήγγειλαν ἐντοῦθα πάραυτα τὸν ἐρχο-
μόν των.

Ἐκ τοῦ Στρατοῦ τούτου ἀνερχομένου εἰς 9-10,000 ἄνδρας
ἀπεσπᾶσθησαν 4000 Γκέγκιδες καὶ Μιρδῖται διὰ τὴν πολιορκίαν
τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ κατέλαβον ὅλα τὰ ἐπικαιρα σημεῖα καθὼς
καὶ τοὺς αὐλάκας Μπούκας καὶ Χελωναρίου διὰ νὰ διακόψωσι
πᾶσαν ἴδρυσιν τῆς πόλεως. Τὸ λοιπὸν ἐχθρικὸν Στράτευμα
ᾤδεν εἰς Μεσολόγγιον.

Τὴν 18 Ἀπριλίου μέρος αὐτῶν προὐχώρησε διὰ τῆς Σταμ-
ναῆς καὶ ἐκυρίευσαν τὸ ὄχυρόμα τῆς ἔξω χώρας διὰ νὰ διακό-
ψωσιν καὶ τὴν μετὰ τῆς Πηγῆς τοῦ Κεφαλοβρύσου ἐπικοινωνίαν
τοῦ Αἰτωλικοῦ (Ἀριθ. 31 τῆς 16 Ἀπριλίου φύλλου τῶν Ἑλλ.
χρονικῶν), οὕτω δὲ πᾶσα ἐλπὶς ὑδρεύσεως τοῦ Αἰτωλικοῦ ἔξω-
θεν ἐξέλιπε. ἐν τῇ Μάχῃ ταύτῃ ἔπεσε τὸ ἡμισυ σχεδὸν τῶν ὑπε-
ρασιζομένων τὴν Πηγὴν Κεφαλοβρύσου Αἰτωλικιωτῶν, ἐπα-
νελημμένοι δὲ ἀπόπειραι τῶν Κώστα Φαράντου καὶ Κώστα
Γουλέμη, βοηθουμένων ὑπὸ 4 πολεμικῶν Πασσαρῶν, πρὸς ἀνά-
κτησιν τῆς ἔξω χώρας ἀπέτυχον καὶ οὕτω τὸ Αἰτωλικὸν εὐρέθη
πάλιν πρὸ ἐλλείψεως ὕδατος, διότι τὸ ὕδωρ τῆς στέρας τοῦ
Πάππου μου Οἰκονομοπούλου ἐξηντλήθη, τὸ δὲ ὀλίγον ὕδωρ,
διπερ ἀνέβλυζεν ἐκ τοῦ φρέατος Ταξιαρχῶν ἦτο ἀνίκανον νὰ
θεραπεύσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν τριπλασιασθέντων
κατοίκων τῆς πόλεως ἐκ τῆς εἰσροῆς πολλῶν οἰκογενειῶν χωρι-
κῶν τῆς Πισραχελφίτιδος, αἱ ὁποῖα φεύγουσαι τοὺς ἐπερχομένους

Τούρκους κατέφυγον ἐκεῖ.

Ἄλλὰ καὶ τότε συνέβη ἕτερον θαῦμα, διότι ἐνῶ οἱ κάτοικοι διελογίζοντο πῶς ἡ φρουρὰ καὶ τόσος λαὸς θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνθῆξουν εἰς τὴν δίψαν, στρατιώτης πεσὼν εἰς τὴν θάλασσαν (πλησίον τοῦ Ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὡς λέγει ἡ παράδοσις), ἵνα κολυμβήσῃ, παρετήρησεν ὅτι τὸ ὕδωρ αὐτῆς ἦτο γλυκὺ καὶ ἐξεληθὼν ἀμέσως μετέδωσε τὴν εἶδησιν καὶ πάντες ἔσπευσαν καὶ ἐγέμισαν τὰ δοχεῖα των. Τὸ ὕδωρ αὐτὸ προοίρχετο ἐκ βροχῶν ἐπιπλέον ὡς ἐλαφρότερον καὶ ἀπέβη εὐεργετικόν, διότι καὶ τὰς ἀνόγκας τῶν κατοίκων ἐθερῶπευσε προσωρινῶς καὶ τοὺς ἐχθροὺς, μαθόντας τοῦτο, ἔκαμε νὰ χαλαρώσωσι τὴν πολιορκίαν, ἀφοῦ δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐξαναγκάσωσιν εἰς παράδοσιν τοὺς κατοίκους διὰ τῆς δίψης.

Ἄλλ' ἄς ἀφίσωμεν τὰ ἑλληνικὰ χρονικὰ τοῦ Μάγερ νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τούτου ἀναγράφοντες ὅσα ἐδημοσιεῦθησαν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 33 φύλλον αὐτῶν τῆς 25 Ἀπριλίου 1825.

«Γίνονται πολλὰ πράγματα ἐν Οὐρανῷ καὶ ἐπὶ Γῆς»
«ἄλλως παρ' ὅτι οἱ Σχολαστικοὶ μας τὰ φαντάζονται»
(Σαῖξηρη)

«Τὸ Αἰτωλικὸν εἶναι ἱκανῶς γνωστὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ τὴν Γενναίαν ἀντίστασιν του τῷ ἔτει 1823 ἐναντίον τοῦ Σατραπόυ τῆς Σκόδρας».

»Τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἑλλάδος ἐπειδὴ περιορίζεται εἰς ἓνα νησίδιον μέσα εἰς τὴν λίμνην καὶ εἰς τὰ ρηχὰ (νερὰ) ἔχει τόσην ἔλλειψιν σχεδὸν ὅλος αὐτὸς ὁ τόπος ποτίμου νεροῦ, ὥστε εἰς μίαν πολιορκίαν πάντοτε σῦτη ἡ πόλις διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ νεροῦ εἶναι ἐπόμενον νὰ πάθῃ σημαντικὴν βλάβην.

»Μία βρύσις κειμένη εἰς τὸ μεσηβρινὸν μέρος ἔξω τῆς πόλεως ἐπροφυλάχθη ἕως τὰς 17 τρέχοντος ἀπὸ τοὺς ἡμετέρους διὰ μέσου ἐνὸς φρουρίου ὄντος πλησίον τῆς βρύσεως.

»Τοῦτο ἐγκατελείφθη ἔπειτα ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας, ἀπὸ αἰτίας ἃς ἡμεῖς διόλου ἀγνοοῦμεν, ἐπίαθη ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ λοιπὸν κάθε ἐλπίς τοῦ νὰ λάβῃ ἡ πόλις νερὸν ἀπὸ αὐτὴν τὴν βρύσιν ἐκόπη μετ' ἐτελειότητα»

«Πλὴν ἡ θεία πρόνοια, ἥτις τόσον φανερὰ μᾶς ἐπροφύ-

λαξεν εἰς τὸν κατὰ τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ αἱματώδη ἀγῶνα μας; αὕτη ἡ θεία πρόνοια καὶ αὕτη ἡ ἀόρατος Δύναμις, ἡ ὁποία συ-
χνάκις ἐπιφέρει πανικὸν φόβον καὶ θάνατον εἰς τὴν ἀγέλην
τοῦ τυράννου ἐξέτεινε καὶ πάλιν τὸν κραταιὸν της βραχίονα ἐφ'
ἡμᾶς».

«Πῶς ὅμως; Εἰς ἡμᾶς εἶναι ἓνα αἰνίγμα τὸ ὁποῖον μήτε ὁ
καιρὸς, μήτε αἱ περιστάσεις ποτέ, ποτέ θέλουν ἐξηγήσει.»

«Ἄλμυρὸν νερὸν τῆς θαλάσσης παντελῶς ἀχρηστον εἰς πό-
σιν περιτριγυρίζει τὸ Ἄνατολικόν. Πηγῶδια δὲν εὐρίσκονται ὁ-
λοτελῶς. Πῶς λοιπὸν ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ ἓν πολυάριθμον στρα-
τευμα ἐναντίον τῆς δίψης καὶ τοῦ ὑπερβολικοῦ καύσωνος τοῦ
πλησιάζοντος θέρους; Ἀπὸ τὴν Γεωγραφικὴν θέσιν τούτου τοῦ
τόπου δύναται καθεὶς εἰδήμων φυσικῶς νὰ καταλάβῃ τὸν καύ-
σωνα καὶ τὴν ἀπὸ τούτου ἐπομένην δίψαν.

«Ὅμως καθὼς προείπομεν ὁ Μέγας ὑπερασπιστής μας δὲν
μᾶς ἐγκατέλειψε μήτε εἰς αὐτὴν τὴν ἄπορον κατάστασιν καὶ ἡ-
μεῖς καθὼς εἶναι ἴδιον ἐλευθέρου ἀνδρὸς κηρύττομεν ἐλευθέρως
καὶ παρρησίᾳ τὴν ἀλήθειαν καὶ ἄς μᾶς γελᾶσουν ἢ ἄς μᾶς κα-
τηγορήσουν οἱ ἄπιστοι καὶ οἱ σοφισταί, ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀλή-
θεια καὶ κάθε λόγος κατ' αὐτῆς εἶναι μικρὸς.»

»Ἀπὸ ἓν οἴκημα κείμενον πλησίον τῆς θαλάσσης ἠθέλη-
σεν ἓνας Στρατιώτης νὰ δροσισθῇ ἀπὸ τὸν καύσωνα μέσα εἰς
τὴν θάλασσαν, κατὰ τύχην αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος ἔλαβεν ὀλίγον
θαλάσσιον ὕδωρ εἰς τὸ στόμα του καὶ τὸ εἶρε γλυκύτατον
ἀντὶ ἄλμυροῦ.

»Ἀπορῶν διὰ τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο τὸ ἐκοινοποίησεν εὐθύς
εἰς ὅλους καὶ ἀμέσως ἔτρεξεν ἓν πλῆθος ἀνθρώπων εἰς τὸν
Αἰγιαλὸν καὶ εὐρόντες ἀληθέστατον τὸ συμβῆν συνηθροίσθησαν
ὄλοι μὲ λαγίηνους καὶ διάφορα ἀγγεῖα καὶ ἐπροβλέφθησαν τόσον
ἀπὸ νερό, ὥστε ἡ πολιορκουμένη πόλις δὲν θέλει πάσχει ἔλλει-
ψιν νεροῦ καὶ ἐπομένως οὔτε δίψαν. Τὴν 19 καὶ 20 ἐξηκολού-
θησε τὸ ἴδιον καὶ ἐπληροφωρήθησαν ἀπὸ τὴν πεῖραν καὶ ἐκεῖ-
νοι οἵτινες πάντοτε εἰς τοιαῦτα παρᾶξενα συμβεβηκότα ἀμφιβάλλ-
ουν καὶ τὰ ἐκατηγόρουν.

»Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀπὸ τὰ πλησίον ὑψώματα κατερ-

χόμενον γλυκὸ νερὸν ὠθεύμενον ἀπὸ τὸν Βορρέαν πρὸς τὴν θάλασσαν ἐστέκετο τὴ ἓν τρίτον ἴσω· ὡς ἑλαφρὸν ἐπάνω εἰς τὸ ἄλμυρὸ νερὸ χωρὶς νὰ ἀνακατωθῆ.

» Πλὴν ὅπως καὶ ἄν εἶναι τὸ πολιορκούμενον Ἀνατολικὸν εἶχεν ἔλλειψιν ποσίου νεροῦ καὶ ἡ περίστασις πλέον ἢ ἡ θεία Πρόνοια, ἣτις βλέπει καὶ γινώσκει τὸν μέγαν τοῦτον ἀγῶνα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μᾶς ἐπροφύλαξε καὶ τώρα καὶ μᾶς ἐβροήθησε.

» Ἄς εἰπῆ ὅποιος θέλει ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἶναι πλήρες προλήψεων.

» Ἄς εἰπῆ ὅποιος θέλει ὅτι θαύματα δὲν γίνονται σήμερον. Ἡμεῖς ὅμως πλήρεις πίστεως καὶ ἐλπίδος προσευχόμενοι λέγομεν «Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς ὁ ἐνισχύων τοὺς ἀσθενεῖς (Ἰησοῦς Σειράχ).

» Οὕτως οἱ Αἰτωλικῶται ἀπαλλαγέντες τοῦ ἀμέσου κινδύνου τῆς δίψης ἐφρόντισαν διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Μεσολογγίου συνδραμόντες αὐτὸ διὰ τοῦ ἡμίσεως τῶν ὀπλοφόρων τῆς πόλεως καὶ ± κανονιοφόρων Πασσαρῶν.

ΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΤΟΛΜΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ

» Μετὰ τὴν ἄφιξιν ὁμοῦ τοῦ Ἰμβραήμ Πασσᾶ τῆς Αἰγύπτου τὰ Στρατιωτικὰ σχέδια τῶν Τούρκων μετεβλήθησαν καὶ τῆ εἰσηγήσει τῶν ἐπιτελῶν του, Γάλλων Ἀξιωματικῶν, ἀπεφασίσθη ἡ ἀπομόνωσις τοῦ Μεσολογγίου διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν προκυρίων του Βασιλαδίου καὶ Αἰτωλικοῦ.

Ἄλωθέντος τοῦ Βασιλαδίου οἱ Τούρκοι ἐστράφησαν πρὸς τὸ Αἰτωλικὸν, διότι διὰ τῆς ἀλώσεως καὶ αὐτοῦ τὸ Μεσολογγίον ἀπεμονοῦτο τελείως.

Ὡς γνωστὸν τὸ Αἰτωλικὸν συγκοινωνεῖ μὲ τὴν λιμνοθάλασσαν Μεσολογγίου καὶ ἐκεῖθεν μὲ τὸν Κόλπον τῶν Πατρῶν δι' αὐλακος μήκους ἑνὸς χιλιόμετρον περίπου, ὀνομαζομένης «Ἀγλάμπρα». Τὸ στενότερον μέρος τῆς αὐλακος ταύτης κείμενον εἰς τὸ μέσον καλεῖται Ντολμᾶς πλάτους 15 σχεδὸν μέτρων.

Δυτικῶς τοῦ σημείου τούτου ἐπὶ τῆς νησίδος Ξέρας ἔνθα τὸ Ἰχθυοτροφεῖον Πόρος οἱ Αἰτωλικῶται ἀνήγειραν ὀχυρώματα

πρόχειρα ἀέναντι τῆς πεδιάδος Φοινικιάς καὶ ἀρκτικῶς αὐτῶν Πυρόβουλειον, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεκλείετο πᾶς εἴσπλους πλοίων πρὸς τὴν λιμνοθάλασσαν Αἰτωλικοῦ καὶ συνεπῶς πᾶσα ἐκ τῆς θαλάσσης ἐπίθεσις κατὰ τῆς πόλεως.

Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐπιτελεῖς τοῦ Ἰμβραήμ παρατήρησαν τὴν σπουδαιότητα τοῦ Ντολμᾶ καὶ συνέστησαν τὴν διὰ πάσης θυσίας ἄλωσιν αὐτοῦ, διότι ἄλλως πᾶσα ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Αἰτωλικοῦ ἦτο ματαιοπονία καὶ ἐπικίνδυνος συνάμα.

Ἡ ἐπιχείρησις ἀπεφασίσθη καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς ἀνετέθη εἰς ἓνα τῶν δοκιμωτέρων Τούρκων ἀξιωματικῶν τὸν Χουσεῖν Βέην.

Οὗτος ἄγων 4,000 περίπου μαχητῶν πεζῶν καὶ Ἰππέων ἔφθασεν εἰς Φοινικίαν τὴν 26 Φεβρουαρίου 1826 καὶ ἀμέσως ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀνέγερσιν ἰσχυροῦ πυροβολείου ἀέναντι τοῦ Ντολμᾶ, ὅπερ ὥπλισεν διὰ τριῶν ἰσχυρῶν κανονίων μεταφερθέντων ἐκ Μεσολογγίου. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Αἰτωλικιώται, ἀντιληφθέντες τὰς προετοιμασίας τοῦ ἐχθροῦ, ἔσπευσαν νὰ ἐνίσχυσωσι τὸν Ντολμᾶν διὰ τῶν ἐκλεκτοτέρων πολεμιστῶν, οὓς εἶχον, διότι, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, μετὰ τὴν χαλάρωσιν τῆς πολιορκίας τοῦ Αἰτωλικοῦ ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς φρουρᾶς του ἀπεστάλη πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ κινδυνεύοντος Μεσολογγίου.

Συνελθόντες ὄθεν εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν οἱ πρόκριτοι προσεκάλεσαν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς φρουρᾶς, εἰς οὓς παρέστησαν τὸν κίνδυνον τοῦ Ντολμᾶ καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ ἠρώτησαν τίνες θέλουσι νὰ μεταβῶσι πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς τοῦ Ντολμᾶ. Τότε συνέβη ἓν μοναδικὸν παράδειγμα πατριωτισμοῦ, αὐταπαρνήσεως καὶ ἐθελουθσίας. Πάντες οἱ πολεμισταὶ ἐξήτουν νὰ προτιμηθῶσι.

Οἱ πρόκριτοι τοὺς ἠψυχάρισαν διὰ τὸν ἐνθουσιασμόν των, ἰλλὰ τοὺς ἐδήλωσαν ὅτι δὲν δύνανται νὰ δεχθῶσι τοῦτο καὶ νὰ εγκαταλείψωσι τὴν πόλιν ἄνευ ὑπερασπιστῶν, ἔστω καὶ ὀλίγων.

Ἐν τέλει μετὰ πολλὰς φιλονεικίας περὶ προτιμήσεως ἀνέβησαν εἰς τοὺς προκρίτους τὴν ἐπιλογὴν οἱ ὁποῖοι ἐκ μὲν τῶν Σωματαρχῶν ἐξέλεξαν τοὺς Παντολέοντα Ζ. Οἰκονομόπουλον,

Σπύρον Τσάλαν, Ἐθαν. Παλκουσουριάν, Ἰων. Λεονάρδου, Πάνον Καρβέλην, Ἐθαν. Γολέμην, Κωνστ. Φαράντον, Ζαχ. Καραπάνον, Κων. Σ. Κουρκουμέλην, Μῆτσον Βλυσμῶν καὶ Ἀπόστολον Καραντζογιάννην ἐκ δὲ τῶν Στραπωτικῶν τοὺς Διων. Καυκῶν, Πάνον Τσιμπουράκην, Ἀλέξ. Πολιτάκην ἢ Βλαχοπεράτην, Νικόλ. Μπερσίμην, Γρηγ. Ντάκουλαν, Ἰων. Βύσσιον, Ἐθαν. Ταμπάκη, Γεωργ. Ζ. Οἰκονομόπουλον, Χαρ. Λάσκαρην, Δημ. Ράφτην, Ἰωάν. Στρατόπουλον ἢ Στρατοχόντζαν, Πάνον Καβάτσαν ἢ Μπουτιμέν, Ἐθαν. Καρατσογιάννην, Γεώργ. Σκόνδρα, Ἀπόστ, Κοσκόλην ἢ Κοκόλιαν, Νικολ. Κίγταν, Ι. Κατερινάκην, Γαλάνην Καρβέλην, Κωνστ. Μπουνον, Πέτρον Λιμπερίου, Ἐθαν. Κτίστην, Πάνον Λεονάρδου, Ἀναστ. Φλάκαν, Σωτήριον Γερολιμήνην, Ἐθαν. Μαυρίκην, Ἰωάν. Σάκαν, Μῆτσον Σταράμον, Κωνστ. Τρικαλλινόν, Πάνον Καρδακῶν Κων. Τσίντζον. Πάνον Καβαγιαδάν καὶ ἄλλους, ὧν τὰ ὀνόματα δὲν ἠδυνήθην δυστυχῶς νὰ μάθω καθὼς καὶ 4 πολεμικὰς Πάσσαρας ὑπὸ τοὺς Θεόδ, Πεπονούλαν, Δημόν Παπαδάτον, Ἀνδρέαν Μπακοῦλαν ἢ Κατσῶν καὶ Πάνον Κόρον ἢ Καλαμπόκαν μετὰ τῶν ἀπαιτουμένων πληρωμάτων.

Πάντες οἱ ὑπερασπιταὶ τοῦ Ντολμᾶ μετὰ τῶν ἐλθόντων μετὰ τοῦ διορισθέντος Διοικητοῦ Στρατηγοῦ Γρηγ. Λιακατὰ ἀνδρῶν τοῦ σώματός του ἀνήρχοντο ἐν συνόλῳ εἰς 300 σχεδὸν ἄνδρας.

Τοὺς ἀνωτέρω συνώδευσε καὶ ὁ ἱερεὺς τῶν Ἱαξιαρχῶν Ν. Οἰκονόμος, ὅστις μετὰ τὴν συγκέντρωσιν εὐλογήσας αὐτοὺς ἐπέστρεψεν εἰς Αἰτωλικόν.

Ἦδη ἄς ἐκθέσωμεν τὰ τῆς πτώσεως τοῦ Ντολμᾶ κατὰ πιστὴν ἀφήγησιν τοῦ ἀειμνήστου γέροντος θείου μου Ἀνοστασιῶ Κτίστου ἢ Κτιστοπούλου, αὐτόπτου καὶ διευθύνοντος τὸ Πυροβολεῖον τοῦ Ντολμᾶ, ἣν μεταβάλλομεν μόνον ὡς πρὸς τὸ λεκτικόν.

Τὴν μεσημβριάν τῆς 27 Φεβρουαρίου 1826 ὁ Χουσεῖν Βέης διέταξε τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἀμέσως ἴδωμεν τάγμα Ἀράβων καὶ ὁμοίων Ἀλβανῶν ἐκ τῶν ἔξωθι τοῦ Αἰτωλικοῦ πολιορκητῶν, τὰ ὅποια ὀρμηθέντα διὰ τῆς πεδιάδος Φοινικιάς, συνεπλάκησαν

μετὰ τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Ντολμᾶ οἵτινες βάλλοντες εὐστόχως καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ πυροβολείου μας ἐπέφεραν τοιαύτην φθορὰν εἰς τοὺς ἐχθροὺς, ὥστε οὗτοι πτοηθέντες ὑπεχώρησαν σχεδὸν ἀτάκτως.

Τὴν ἐπομένην ἀπὸ πρωΐας ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐπίθεσις δι' ἐνὸς τάγματος Ἀραβῶν καὶ Τούρκων ἱππέων. ἀλλ' οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ Ντολμᾶ ἀνθίστανται ἀποτελεσματικῶς. Μετὰ σφοδρὰν μάχην οἱ ἐχθροὶ κλονίζονται, δειλιοῦν καὶ ἐπὶ τέλους ὑποχωροῦν καὶ αὐτῆς ἀτάκτως ἀφήσαντες τὴν πεδιάδα Φοινικίᾳ πλήρη πτωμάτων.

Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην φθάνει ἔφιππος εἰς Φοινικίαν μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του ὁ Ἰμβραήμ, ὅστις ἰδὼν τὴν ἀτακτον ὀπισθοχώρησιν τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων καθίσταται μανιῶδης καὶ διατάσσει ἀμέσως τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐπιθέσεως δι' ὅλης τῆς Τουρκικῆς δυνάμεως καὶ τὴν σύγχρονον ἐπίθεσιν διὰ θαλάσσης τῶν παρὰ τὴν Ξέραν περιπολούντων 36 Τουρκικῶν πολεμικῶν λέμβων πρὸς πλευροκόπησιν τῶν ἀμυνομένων.

Αἱ Τουρκικαὶ φάλαγγες ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ τῶν ἄνω καὶ νοτιοβολουσῶν Τουρκικῶν πολεμικῶν λέμβων ἐπιτίθενται μανιῶδως κατὰ τοῦ Ντολμᾶ, ἀλλὰ πῦσαι αἱ προσβολαὶ μένουσιν καὶ πάλιν ἄκαρποι καὶ οἱ ἐπιτιθέμενοι καὶ πάλιν κλονίζονται, τότε ὁ Ἰμβραήμ διατάσσει νέαν ἔφοδον τῶν πεζῶν, τοὺς δὲ ἱππεῖς νὰ παρακολουθήσωσι τὴν ἔφοδον καὶ νὰ φονεύωσι τοὺς ὀπισσῆ-ποτε δειλιῶντας ἢ δεικνύοντας τάσιν πρὸς ὀπισθοχώρησιν.

Ἡ σύγκρουσις ἐπαναλαμβάνεται καὶ μετ' ὀλίγον τὸ ἔδιφος καὶ ἡ διαχωρίζουσα τὸν Ντολμᾶν ἀπὸ τῆς Φοινικίᾳ στενὴ καὶ ἀβαθὴς αὐτῆς πληροῦται πτωμάτων. Τότε ἡ μάχη λαμβάνει ἀγρίαν μορφήν διότι ἐχθροὶ καὶ ὑπερασπισταὶ πατώντες ἐπὶ τῶν πτωμάτων ἔρχονται εἰς χεῖρας. Τὸ πυροβολεῖον μας καθίσταται ἄχρηστον διότι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τοὺς ἡμετέρους ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς. Οἱ ἄραβες ἐπιτίθενται διὰ τῆς λόγχης, οἱ δὲ ἀμυνομένοι πετάξαντες πλέον τὰ καρνοφύλια, ἅτινα ἐκ τοῦ διαρκoῦς πυροβολισμοῦ καὶ τῆς ἐκμηδενίσεως τῆς ἀποστάσεως κατέστησαν ἄχρηστα ξιφουλκοῦσι καὶ ἀντεπιτίθεντο διὰ τῶν ξιφῶν καὶ γυαταγανίων διαφιλονεικοῦντες τὸ ἔδαφος σπιθαμὴν πρὸς σπι-

θαμὴν. Ὁ Στρατηγὸς Γρηγ. Λιακατᾶ; ξιφῆρης προηγεῖται καὶ ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἔχθρου ἀκάθεκτος; ἀλλὰ προχωρήσας ὑπὲρ τὸ δέον πληγώνεται εἰς τὸν ἀριστερὸν ὀφθαλμὸν καὶ πίπτει, οἱ ἔχθροὶ ἰδόντες αὐτὸν πίπτοντα ὄρμουν νὰ τὸν συλλάβωσι. Ἐκεῖ πλέον ἢ σύγχρουςις φθάνει εἰς τὸ κατακόρυφον διότι οἱ ἀμυνόμενοι συγκεντρωθέντες προχωροῦν καὶ σώζουσι τὸν Στρατηγόν. Ὅστις μὴ πληγωθεὶς βαρέως ἐπιδένει τὸ τραῦμα καὶ ὄρμᾶ καὶ πάλιν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πιστῶν του, ἀλλὰ πᾶσα ἀπόθῃσις τοῦ ἔχθρου εἶναι ἀδύνατος πλέον, διότι τὰ πληρώματα τῶν 36 Τουρκικῶν πλοιαρίων ἀποβάντα εἰς τὴν ξηρὰν ἐπιτίθενται ἐκ τῶν ὄπισθεν.

Ἡ μάχη πλέον μεταβάλλεται εἰς ἀλληλοσφαγὴν καὶ οἱ ἀμυνόμενοι πίπτουσι πάντες, πλὴν τῶν Γ. Οἰκονομοπούλου, Σπύρου Τσάλα, Ἰωάν. Σκάκα καὶ τοῦ πυροβολητοῦ Ἀναστ. Κριστοπούλου, οἵτινες κολυμβῶντες διεσώθησαν ὑπὸ τῶν πολεμικῶν πλοιαρίων τῶν Αἰτωλικῶν καὶ ἀπεβίβασθησαν εἰς τὴν Πόλιν μετὰ τὰ σώματα πλήρη τραυμάτων.

Οὕτως ἐτελείωσε τὸ δράμα τοῦ Ντολμᾶ πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ὁποίου ἔπεσε τὸ ἄνθος τῆς φρουρᾶς τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ ὁ Νεώτερος Λεωνίδας Στρατηγὸς Γρηγόριος Λιακατᾶς, ὁ Γίγας τὸ ἀνάστημα καὶ ὁ ὠραιότερος τῶν ἐλλήνων Στρατηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, τὸν ὁποῖον ἀπεκάλουν λόγῳ τοῦ ἀναστήματός του καὶ τοῦ Ἀνδρικοῦ κάλλους του «Κάλεσον».

Ἡ λαϊκὴ Μοῦσα ἐξύμνησε τὸν θάνατον τοῦ Γρηγορίου Λιακατᾶ καὶ τῶν ἐν Ντολμᾶ πεσόντων διὰ τοῦ ἑξῆς ἄσματος:

*Τρεῖς σταυραητοὶ ροβόλαγαν ἀπ' τ' Ἄγραφα σταλμένοι
ὁ ἕνας πάει σι' Ἀντελικό, στὸ Βασιλάδ' ὁ ἄλλος
Κι' ὁ τρίτος ὁ καλλίτερος στὸ Μεσολόγγι μπηκε
Ντάπια σὲ Ντάπια περπατεῖ, Ταμποῦρι σὲ Ταμποῦρι
Ρωτάει σιτὴ Ντάπια τοῦ Μακρῆ, σιτὴ Ντάπια τοῦ Δεσπότη
Γεῖά σας χαρά σας μπερὲ παιδιὰ, Καλῶς τὸ παλληκάρι
Μὴν εἶδατε τὸν Διακατᾶ, τὸν Καπετὰν Γληγόρη;
Ἄγέ μου αὐτὸς δὲν εἶν' ἐδῶ, κ' ἐδῶ μὴν τὸν γυρεύεις
Μὲν πῆγα πρὸς τ' Ἀντελικὸ καὶ πέρασε σὲν Πόρο
Ἐκεῖ θὰ βεῖς πολλὰ κορμιά, σφαγμένα σκοτωμένα*

**Κι' ὅποιο εἶν' πλειὸ λεβέντικο καὶ ξανθομουστακάτο.
'Εκεῖνο εἶναι τὸ κορμὶ τοῦ Καπετᾶν Γληγόρη.**

Ἡ θλιβερὰ εἶδησις τῆς πτώσεως τοῦ Ντομᾶ ἔσπειρε τὴν θλίψιν, τὴν κατῆφειαν καὶ τὴν ἀπελπισίαν εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ τοῦ Μεσολογγίου.

Εὐθὺς μετὰ τὸ πέρασ τῆς μάχης ὁ Ἴμπραῆμ διέταξε τὸν ἄμεσον καθαρισμὸν τῆς αὐλάκος τοῦ Ντομᾶ ἐκ τῶν πτωμάτων, τὸν εἰσπλουν εἰς τὴν Νήδοβαν, μεσημβρινὸν μέρος τῆς λιμνοθαλάσσης Αἰτωλικοῦ, τῶν 36 Τουρκικῶν πολεμικῶν πλοιαρίων καὶ τὴν σύγχρονον ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἐπίθεσιν κατὰ τῆς πόλεως.

Οἱ ἐν τῇ πόλει Αἰτωλικῶται στεροῦμενοι μαχητῶν καὶ πυρομαχικῶν ἐν γένει καὶ ἰδόντες τὴν πόλιν περισφιγγομένην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, πᾶσαν δὲ ἀντίστασιν ἀδύνατον καὶ προωρισμένην νὰ ἐξοργίσῃ τὸν ἐχθρόν, ἐσκέφθησαν καὶ ἀπεφάσισαν τὴν ἄμεσον παραδοσιν τῆς πόλεως, ἵνα σώσωσιν ἐκ τῆς σφαγῆς τὰ ἐν αὐτῇ 1600 περίπου γυναικόπαιδα καὶ πρὶν ἢ αἱ πολεμικαὶ λέμβοι τῶν Τούρκων πλησιάσωσι καὶ οἱ Τούρκοι ἀντιληφθῶσι τὴν παντελῆ ἀδυναμίαν τῆς πόλεως πρὸς ἀντίστασιν, ὑψώσαν λευκὴν σημαίαν.

Ἄμα τῇ ὑψώσει ταύτης οἱ Τούρκοι ἐσταμάτησαν καὶ μετ' ὀλίγον ἐξ Αἰτωλικοῦ ἐφάνη πλοιαρίον φέρον τὸν πρόκριτον Αἰτωλικοῦ Πᾶνον Γαλάνην ἢ Μεγαπᾶνον πλέον πρὸς τὴν πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως ἀποβάθραν. ἔγγυς τῆς ὁποίας ἴστατο ὁ Ἴμπραῆμ μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του.

Ὁδηγηθεὶς ὁ Μεγαπᾶνος εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἴμπραῆμ ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸν Κιουταχῆ Πασσᾶν, εἰς ὃν πρὸσελθόντα ἀνήγγειλε τὴν ἀπόφασιν τῶν κατοίκων πρὸς παραδοσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ χαρισθῇ ἡ ζωὴ εἰς τοὺς κατοίκους καὶ νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς αἰχμαλώτους νὰ λάβουν μεθ' ἑαυτῶν τὰ ἀναγκαῖα εἰς ἐκάστην οἰκογένειαν ἐνδύματα καὶ ἐφόδια. Συνομολογηθεὶς τῆς συνθηκολογήσεως τὴν 1ην Μαρτίου 1826, καθ' ἣν συνεφωνήθη νὰ ἐξέλθωσιν οἱ κάτοικοι καὶ ἀπαχθῶσιν ἅπαντες, πλὴν ἐνός, ὡς αἰχμάλωτοι εἰς Ἄρταν, ἠρξάτο ἡ παραδοσις τῶν κατοίκων, οἷτινες παρελαύνοντες πρὸ τοῦ Ἴμπραῆμ

παρεδίδοντο εἰς ἀπόσπασμα στρατοῦ, ἐνῶ δὲ ὁμαλῶς διεξίγγοτο αὕτη, ἐκρατήθη ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ἰμπραήμ Στρατιωτῶν ἡ νεάνις Τασοῦλα ἡ Παπαδιᾶ Ι. Κουρκουμέλη, ἀδελφὴ τοῦ προχορῆτου τῆς πόλεως καὶ γνωστοῦ εὐπατρίδου Κωνστ. Κουρκουμέλη καὶ μνηστὴ τοῦ εὐπατρίδου Νικ. Τσέρεπη.

Τοῦτο ἴδων ὁ Σεβασμιὸς Ἱερεὺς Νικ. Οἰκονόμου ἐπροχώρησε πρὸς τὸν Ἰμπραήμ καὶ διεμαρτυρήθη ἐντόνωσ διὰ τὴν παρσπονδιάν, ἀλλ' οὗτος ἀπήνητησεν ὅτι οὐδεμία παρσπονδία ἐγένετο διότι διὰ τῆς συνθήκης ἐξηρέθη εἰς καὶ ὁ εἰς αὐτὸς εἶναι ἡ κρατηθεῖσα Κόρη.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἱερεὺς Οἰκονόμος ἐξηκολούθει διαμαρτυρούμενος καὶ ἀπεκάλεσε τοὺς συλλαβόντας τὴν Κόρη στρατιώτας οὐτιδανούς, ἀνάνδρους καὶ κατηραμένους ἐκμανεῖς ὁ Ἰμπραήμ ἤρπασε τὸν Ἱερέα ἐκ τῆς Γενειάδος, ἣν ἐξερορίζωσεν καὶ γρονθοκοπῶν καὶ ὑβρίζων αὐτὸν παρέδωκεν εἰς τοὺς Στρατιώτας ἀναίσθητον καὶ θὰ τὸν ἐφονευσεν ἂν ἡ Παπαδιᾶ, ἀπόσπασθεῖσα τῶν Στρατιωτῶν, δὲν ἔσπευδεν εἰς τὸν Ἰμπραήμ νὰ ἐπικαλεσθῆ τὸ ἔλεός του.

Κατ' ἀφήγησιν τῆς πρὸς πατρὸς μάμμης μου ἡ κρατηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰμβραήμ Κόρη Παπαδιᾶ ἦτο ἐξαισιῶς ὥραία καὶ τοιούτῃ ἀληθῶς θὰ ἦτο ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὴν λεπτὴν καὶ εὐγενῆ ἀνδρικήν καλλονὴν καὶ τὴν ἀριστοκρατικὴν ἐν γένει παρὰστασιν τοῦ πρὸ πενηκονταετίας περίπου ἀποβιώσαντος ἀδελφοῦ τῆς Κωνσταντάκη Ι. Κουρκουμέλη τοῦ κατόπιν τῆς Ἐλευθερώσεως Δημάρχου Αἰτωλικοῦ, Βουλευτοῦ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν καὶ Γαμβροῦ τοῦ ἰσχυροῦ Γαρδικιώτη Γρίβα ὑπασπιστοῦ τοῦ Ὀθωνος

Λέγεται ὅτι ἡ κόρη αὕτη ἔπασσε θῆμα τῆς προδοσίας ὑπηρέτου τῆς οἰκογενείας τῆς Βουλγάρου καὶ κατ' ἄλλους Ἑβραίου τινος κατοικοῦντος εἰς Αἰτωλικὸν καὶ ὅτι αὕτη μὴ στέργουσα νὰ ζήσει ὡς μέλος τοῦ Γυναικωνίτου τοῦ Ἰμβραήμ, ἠτύχτησεν, κατ' ἄλλους δὲ ὅτι ἀπήνηθη εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκλείσθη εἰς τὸν ἐν Καῖρω γυναικωνίτην τοῦ νικητοῦ, ἡ πρώτη ὅμως ἐκδοχὴ εἶναι πιθανωτέρα διότι μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑθνους, ἡ ἐγγράμματος καὶ μορφωμένη αὕτη Κόρη θὰ ἔδιδε σημεῖα τῆς ὑπάρξεώς της, ἐὰν ἐπέζη τῆς συμφορᾶς της.

Ὁ Μαρκήσιος Λιβρόν Γάλλος Ἀξιοματικὸς τοῦ κατὰ τὴν πολιορκίαν Ἐπιτελείου τοῦ Ἱμπραήμ εἰς τὸ ἀπομημονεῦματά του ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐξαιρεθεῖσα Κόρη δὲν ἦτο ἡ Παπαδιά Κουρκομελίη, ἀλλὰ μία Μουσουλμανὶς κρατουμένη παρὰ τινι οἰκογενεῖα τοῦ Αἰτωλικῆ. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές καὶ καταπίπτει ἀφ' ἑαυτοῦ, διότι, ἐὰν πράγματι ἐπρόκειτο περὶ Μουσουλμανίδος, δὲν ἦτο ἀνάγκη ἐξαιρέσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς συνθήκης παραδόσεως, διότι μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Αἰτωλικοῦ ἐγένετο αὐτῇ αὐτόδικαίως ἐλευθέρω.

Οἱ λοιποὶ αἰχμάλωτοι ὠδηγήθησαν εἰς Γουριᾶν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἄρταν ὅπου καὶ ἐπωλήθησαν οἱ περισσότεροι.

Ἐκ τῶν πολιορκουμένων δὲν παρέδόθησαν πάντες, ἀλλὰ πολλοὶ μετὰ γυναικαπαίδων ἐπιβασθέντες τὴν νύκτα τῆς 28 Φεβρουαρίου πρὸς τὴν 1ην Μαρτίου 1826 ἐπὶ πασσαρῶν διεπεραιώθησαν εἰς τὸ πρὸς βορρᾶν τῆς λιμνοθαλάσσης Αἰτωλικοῦ κείμενον Βουνάκι Ἀλμυρός, ἀλλὰ προδοθέντες ἐκ τῶν κλαυθμηρισμῶν τῶν νηπίων κατεδιώχθησαν καὶ οἱ περισσότεροι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γυναῖκες καὶ παιδιά, ἐν αἷς καὶ ἡ μάμμη μου Ζωῖτσα μετὰ τοῦ ἕξαετοῦς τότε πατρός μου, συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν καταδιωξάντων αὐτοὺς Τούρκων ἱππέων παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ὑψηλῆς Παναγίας καὶ ὀλίγον κάτωθι τῆς Μονῆς Ἀγίας Ἀγάθης (ἐξ οὗ ἔλκει τὴν καταγωγὴν τοῦ ἐθιμοῦ τῆς Πανηγύρεως τῆς 23 Αὐγούστου κατ' ἔτος) καὶ ἀπήχθησαν εἰς Γουριᾶν καὶ ἐκεῖθεν μετὰ τῶν ἄλλων αἰχμαλώτων εἰς Ἄρταν, ὅπου ἐπωλήθησαν, πολλοὶ ὅμως ἐσώθησαν εἰς τὰ ἄνω τῆς Κλεισοῦρας ἀπρόσιτα ὄρη. Ἡ μάμμη μου μετὰ τοῦ πατρός μου ἐπωλήθησαν εἰς ἕναν Σαλῆ Ἀγῶν Χιλίαρχον τοῦ Τουρκοῦ ἱππικοῦ τῶν Βιτωλίων, καὶ ἡ μὲν μάμμη μου ἀπελύθη τὸ 1833 ὁ δὲ πατήρ μου ἐδραπέτευσε μετὰ δύο ἔτη μετὰ τινος ἐκ Βάλτου Κώστα καὶ ἐσώθη κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν εἰς Αἰτωλικόν.

Περὶ τῆς μάχης καὶ τῆς πτώσεως τοῦ Ντολμᾶ δημοσιεύομεν ἐνταῦθα ἀπόσπασμα ἐγγράφου τῆς 17 Μαρτίου 1926 τῆς προσωρινῆς Διευθυντικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος πρὸς τοὺς ἐν Ζακύνθῳ εὐτατρίδας Διόνυσιον Ρώμαν καὶ Κ. Δραγῶναν, ἔχον οὕτω.

» Ἄφου ὁ ἐχθρὸς κατώρθωσε μὲ μεγάλην τοῦ
» Στρατεύματος του φθορὰν νὰ κυριεύσῃ τὸ Βασιλάδι
» ἔδιηθύνη τὰς δυνάμεις του τὴν 28 Φεβρουαρίου
» κατὰ τῆς θέσεως Ντολμᾶ, κειμένης πλησίον τοῦ Ἀ-
» νατολικοῦ καὶ ἐμβιβάσας ὑπὲρ τὰς 4000 στρατοῦ μέσα
» εἰς τὸν Στολίσκον του, συγκείμενον ἀπὸ περίπου τῶν
» 100 λαντσονίων, σαλίων καὶ ἄλλων πλοιαρίων ὤρμησε
» πανστρατιᾷ ἐναντίον ταύτης τῆς θέσεως, τῆς ὁποίας
» οἱ ὑπερασπισταὶ ἀγωνιζόμενοι μὲ τεράστιον καρτερο-
» ψυχίαν ἀπέκρουσαν πολλάκις ἐφορμήσεις τῶν ἀπί-
» στων. Ἡ μάχη ἤτις ἤρχισεν ἀπὸ τὴν αὐγὴν καὶ διήρ-
» κησεν ἕως σχεδὸν τῆς Δύσεως τοῦ Ἥλιου ἐγένετο μὲ
» τοιοῦτο πείσμα καὶ τόση φθορὰ ἐπροξενήθη εἰς τοὺς
» ἐφορμήσαντας, ὥστε ὁ ἐχθρὸς ἠναγκάσθη νὰ πολλα-
» πλασιάσῃ τὰς δυνάμεις του καὶ ν' ἀναπληρώσῃ τὸν
» τόπον τῶν πεσόντων, βάσκανος δὲ τύχη ἔκαμεν ὥσ-
» τε εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀκμὴν τοῦ πολέμου νὰ πά-
» ρουν φωτιὰ τὰ πολεμοφόδια τῶν ἡμετέρων καὶ νὰ
» στερηθοῦν οὕτω οἱ ἥρωες τὸ κυριώτερον μέρος τῆς
» ὑπερασπίσεώς των. Τότε ὠφελήθεις ὁ ἐχθρὸς ἀπὸ
» τοῦτο τὸ ἀπροσδόκητον γεγονός ὤρμησε μὲ ὄλον
» τὸν σωρόντων δυνάμεών του πανταχόθεν καὶ κατώρ-
» θωσεν τέλος πάντων νὰ κυριεύσῃ τὴν ρηθείσαν θέ-
» σιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας τοὺς ὑπερασπιστὰς ὀλίγοι τινες
» ἠδυνήθησαν νὰ σωθοῦν, οἱ δὲ λοιποὶ μὲ τὰ ἄπλα εἰς
» τὰς χεῖρας ἔγνων θύματα τοῦ ὑπερ Πίστεως καὶ
» Πατρίδος ζήλου των.

» Μεταξὺ τούτων τῶν μαρτύρων τοῦ Ἰεροῦ Ἀ-
» γῶνος μας ἀριθμοῦνται ὁ Γενναϊότατος Στρατηγὸς
» ὁ καὶ Ἀρχηγὸς τῆς ρηθείσης θέσεως Γληγόρης Δια-

» κατὰς καὶ Ἀθανάσιος Γραμματικὸς τοῦ Στρατηγοῦ
 » Μικροῦ.
 » Μετὰ τοῦτο τινὲς ἀπὸ τοὺς ἐν Ἀνατολικῷ κυρι-
 » ευθέντες ἀπὸ φόβου καὶ δειλίαν ἐνόμισαν πλέον πε-
 » ριπτηγὴν ἀντίστασιν καὶ ὑπῆγαν νὰ κλίνουιν τὸν αὐ-
 » χένα εἰς τὸν βάρβαρον, ὅστις ἀφοῦ ἐκυρίευσεν τὸ Ἀ-
 » νατολικὸν ἀμαχητεῖ, ἄλλους μὲν ἐπέρασεν ἐν στόματι
 » μαχαίρας, ἄλλους ἐπώλησεν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ εἰς
 » ἄλλους ἐσυγχώρησεν τὴν ζωὴν μόνον καὶ μόνον διὰ
 » νὰ τοὺς μεταχειρίζεται ὡς ἀνδράποδα. Πολλοὶ ὀλί-
 » γοι ἀπὸ τοὺς Αἰτωλικιώτας ἐκατόρθωσαν ν' ἀπο-
 » φύγουιν τὴν σκληρὰν τύχην τῶν συμπολιτῶν των.

Οἱ πατριῶται καὶ ἀδελφοί σας

Γ. Παπαδιαμαντόπουλος

Δημ. Θεμελής

Ἐνταῦθα εἶναι δίκαιον νομίζω νὰ παρατηρήσωμεν. Μὲ
 ποίους στρατιώτας θὰ ἡμύνετο τὸ Αἰτωλικὸν ἀφοῦ τὸ ἡμῖς καὶ
 πλέον τῆς φρουρᾶς του εἶχε πρὸ πολλοῦ μετὰβῃ εἰς Μεσολόγγι-
 ον πρὸς ἐνίσχυσίν του ; τὸ δὲ ἄνθος τῶν ἀπομεινάτων ἔπесαν
 εἰς Ντολμᾶ, πλὴν τεσσάρων, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἀποτελοῦντες
 ὡς ἄνω τὴν Διευθυντικὴν Ἐπιτροπὴν, οὔτε τὴν σημασίαν τοῦ
 Ντολμᾶ ἠγνόησαν, οὔτε κἂν κατεδέχθησαν νὰ ἐνίσχύσωσι τὴν
 θέσιν διὰ τῶν ἀποσταλέντων πρὸς ἐνίσχυσίν τῆς φρουρᾶς Με-
 σολογγίου Στρατιωτῶν τῆς φρουρᾶς Αἰτωλικῆς. Τόσην μακα-
 ριότητα εἶχον, ὥστε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐννοήσουν ὅτι ἡ πτώ-
 σις τοῦ Βασιλαδίου καὶ Ντολμᾶ θὰ ἦτο ἡ ἕναρξις τῆς πτώσεως
 τοῦ Μεσολογγίου.

Οὕτω διὰ τῆς πτώσεως καὶ τοῦ Αἰτωλικῆς ἀπεμείνωθη τε-
 λείως τὸ Μεσολόγγιον, καθ' οὗ πλέον ἐστράφησαν ἀμφότεραι
 αἱ Στρατιαὶ τοῦ Κιουταχῆ καὶ Ἰμβραῆμ καθὼς καὶ ἅπας ὁ ἐν
 τῇ λιμνοθαλάσῃ πολυάριθμος Τουρκικὸς Στολίσκος.

Τὸ Αἰτωλικὸν μετὰ τὴν παράδοσιν κατελήφθη ὑπὸ φρου-
 ρᾶς Τουρκάλβανων καὶ Τρέγκιδων.

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἄγγλου Ἀρχιστρατήγου τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων Τσοῦρις τὸν Αὔγουστον τοῦ 1827 πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὁ διοικῶν τὸ Ἑλληνικὸν Ἀτμοκίνητον «Καρτερία» Ἄγγλος πλοίαρχος Ἄστιγξ, ἀφοῦ κατέλαβε τὸ Βασιλάδι ἐπροχώρησε πρὸς κατάληψιν καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ ἀλλ' ἀπέτυχε, τὸν Ἀπρίλιον δὲ τοῦ 1828 ἐπονέλαβε τὴν ἐπίθεσιν, ἀλλ' ἔνεκα τῆς προώρου κινήσεως τῶν ἀπὸ ξηρᾶς ἐνεργούντων Ἑλληνικῶν Στρατευμάτων ἡ ἐπίθεσις ἀπέτυχε καὶ πάλιν ὁ δὲ Ἄστιγξ θέλων νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ἐπιτιθεμένους ἐπροχώρησε πολὺ διὰ τῶν πολεμικῶν λέμβων του καὶ πληγωθεὶς θανασίμως τὴν 11 Μαΐου μετεφέρθη ἐτοιμοθάνατος εἰς Ζάκυνθον ματαιωθείσης τῆς πολιορκίας.

Τὸν Ἀπρίλιον ὁμοῦ τοῦ 1829 τὸ Μεσολόγγιον καὶ Αἰτωλικὸν ἀποκλεισθέντα ὑπὸ τοῦ Στόλου τοῦ Ναυάρχου Μιαοῦλη παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ συνθήκης ὑπογραφείσης τὴν 2 Μαΐου 1829 οἱ δὲ ἐν αὐταῖς Τοῦρκοι ἀπεστάλησαν δυνάμει τῆς συνθήκης ταύτης συνοδευόμενοι ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Βαρνακιώτη εἰς Πρέβεζαν καὶ Σαγιαδαν.

Ἡ Ἑλληνικὴ σημαία ἀνεπετάσθη εἰς Αἰτωλικὸν τὴν 14 Μαΐου 1829.

Οὕτως ἐτελείωσε τὸ δράμα τοῦ Αἰτωλικοῦ.

Ὁ ἀγνώστης τῆς ἱστορίας δύναται νὰ φαντασθῇ ποίαν ὑπεροχὴν ψυχῆς καὶ τίνα χαλυδίνην θέλησιν καὶ καρδίαν ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἡ φούχτα ἐκείνη τῶν πολεμιστῶν, οὔτινες στερούμενοι τῶν πάντων ἐπέδειξαν ἀπαράμιλλον ἀνταπάρνησιν καὶ ἐθελουσίαν, περιφρόνησιν τοῦ θανάτου καὶ ἀπίστευτον ἀντοχὴν καὶ καρτερίαν διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τῆς Πατριδὸς τῶν τὴν Ἑλευθερίαν.

Αἰωνία τῶν ἡ μνήμη

ΤΕΛΟΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΤΡΩΝ

Curriculum Vitae

and proper order

Thursdays

Monday

Tuesday

Wednesday

Thursday

Friday

Saturday

Printed by the Press

